

ANALECTA
ARCHAEOLOGICA
RESSOVIENSIA

Institute of Archaeology Rzeszów University

RZESZÓW 2012

VOLUME 7

ARCHAEOLOGY IN A TOWN
A TOWN IN ARCHAEOLOGY

A N A L E C T A
ARCHAEOLOGICA
RESSOVIENSIA

ARCHAEOLOGY IN A TOWN,
A TOWN IN ARCHAEOLOGY

Archeologia w mieście,
miasto w archeologii

INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY RZESZÓW UNIVERSITY

A N A L E C T A
ARCHAEOLOGICA
RESSOVIENSIA

VOLUME 7

ARCHAEOLOGY IN A TOWN,
A TOWN IN ARCHAEOLOGY

Archeologia w mieście,
miasto w archeologii

Rzeszów 2012

Editor

Sławomir Kadrow
slawekkadrow@gmail.com

Editorial Secretary

Magdalena Rzucek
magda@archeologia.rzeszow.pl

Volume editor

Andrzej Rozwałka

Editorial Council

Sylwester Czopek, Eduard Droberjar, Michał Parczewski,
Aleksandr Sytnyk, Alexandra Krenn-Leeb

Volume reviewers

Dr. Mikola Kryvaltsevich – Institute of History,
National Academy of Sciences, Minsk, Belarus
Prof. Jerzy Piekalski – Institute of Archaeology, Wrocław University, Wrocław, Poland
Prof. Włodzimierz Rączkowski – Institute of Prehistory,
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland
Prof. Petr Sommer – Institute of Archaeology,
Academy of Sciences of CR, Prague, Czech Republic

English proofreading

Dave Cowley

Photo on the cover

Reconstruction of the layout of the dense housing in phase 5
(junction of Dominikańska and Jezuicka Streets in Lublin)
D. Bednarski and J. Tkaczyk

Cover Design

Piotr Wislocki (Mitel)

ISSN 2084-4409

Typesetting and Printing

Mitel

The publications was financed by the
Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego

Abstracts of articles from *Analecta Archaeologica Ressoviensia* are published
in the Central European Journal of Social Sciences and Humanities

Editor's Address

Institute of Archaeology Rzeszów University
Hoffmanowej 8 Street, 35-016 Rzeszów, Poland
e-mail: iarch@univ.rzeszow.pl
Home page: www.archeologia.rzeszow.pl

Contents / Spis treści

Editorial / Od Redakcji	9/10
--------------------------------------	------

Articles / Artykuły

Andrzej Rozwałka

Archaeology in a town, a town in archaeology. Selected issues of archaeological research of historical towns	13
--	----

Archeologia w mieście, miasto w archeologii. Wybrane zagadnienia badań archeologicznych w miastach historycznych	20
--	----

Anna Zalewska

The city as a "promise of ever new discoveries" in the context of <i>re-socialized</i> archaeology and through the prism of <i>second degree</i> archaeology	25
--	----

Miasto jako „obietnica zawsze nowych odkryć” w kontekście archeologii postrzeganej jako dyscyplina skazana na re-socjalizację i z perspektywy archeologii drugiego stopnia	49
--	----

Jan Frolík

Archaeological examination of medieval towns in Bohemia (An overview by an archaeologist)	67
---	----

Badania archeologiczne średniowiecznych miast w Czechach (spojzienie archeologa)	95
--	----

Milan Sýkora

The transformation of the town Chomutov, its command post, fortifications and castle in the Middle Ages and the early Modern period	111
---	-----

Przemiany miasta Chomutova, komendy, fortyfikacji oraz zamku w średniowieczu i na początku czasów nowożytnych	164
---	-----

Emil Zaitz

The settlement of Kraków before the settlement charter	187
--	-----

Przedlokacyjne osadnictwo na terenie Krakowa	244
--	-----

Zbigniew Pianowski

Some remarks on early medieval churches in Kraków	271
---	-----

Uwagi na temat wczesnośredniowiecznych kościołów aglomeracji krakowskiej	290
--	-----

Jolanta Rodzoś

- The geographical foundations of cultural identity in contemporary Lublin 305
- Geograficzne podstawy tożsamości kulturowej współczesnego Lublina 322

Jacek Tkaczyk

- Building plots under the Old Theatre in Lublin: an example of late medieval and modern building development 333
- Analiza rozwoju zabudowy miejskiej w późnym średniowieczu i nowożytności na przykładzie parcel pod Teatrem Starym w Lublinie 355

Tomasz Dzieńkowski

- Das mittelalterliche Chełm im Lichte archäologischer Quellen 371
- Średniowieczny ośrodek chełmski w świetle źródeł archeologicznych 434

Paweł Lis, Katarzyna Pisarek

- The urban development of Kazimierz Dolny in the Middle Ages from documentary and archaeological sources 459
- Rozwój przestrzeni miejskiej Kazimierza Dolnego w średniowieczu w świetle źródeł pisanych i źródeł archeologicznych 483

Marek Florek

- Rudnik on the San: spatial arrangement and changes in town topography from the mid-sixteenth to late nineteenth century 497
- Rudnik nad Sanem. Układ przestrzenny i przemiany topografii miasta od połowy XVI do końca XIX wieku 519

Rafał Niedźwiadek

- The historical development of Końskowola 531
- Kształtowanie przestrzeni miejskiej w Końskowoli 565

Tomasz Mazecki, Marta Woźniak

- Franziskanerinnen im Stadtraum von Zamość im 17. Jh., im Lichte der archäologisch- historisch- kartographischen Forschungen 585
- Franciszki w przestrzeni miejskiej XVII-wiecznego Zamościa w świetle badań archeologiczno-historyczno-kartograficznych 601

Reviews / Recenzje**Tadeusz Malinowski**

- (rec.): Alina Jaszewska (red.): Wicina. Katalog zabytków metalowych 611

Chronicle / Kronika

**The 80th birthday celebration of Jadwiga Teodorowicz-Czerpińska
80 rocznica urodzin Jadwigi Teodorowicz-Czerepińskiej**

Grażyna Michalska, Jacek Studziński

Mrs Jadzia – that sounds proud! 623

Pani Jadzia – to brzmi dumnie! 630

Jan Gurba

An interview of Jadwiga Teodorowicz- Czerpińska by Dr Jan Gurba 633

Wywiad doc. Jana Gurby z Jubilatką – Jadwigą Teodorowicz-Czerepińską 637

Editorial

The seventh volume of this periodical develops two trends seen in a number of earlier volumes of *Analecta Archaeologica Ressorviena*. One trend is to focus on themes and this volume, entitled *Archaeology in a town, a town in archaeology*, addresses the archaeology of medieval and early modern towns. This theme originated at the conference “Towns of Lublin Land in the Middle Ages and Early Modern period. Problems and Research Perspectives“, which was held at MCSU in Lublin, 6–7 December 2007. Our volume presents this topic in a broader geographical context.

The second trend is the attempt to reflect the problems of urban archaeology as a subject of interdisciplinary studies. The predominant archaeological perspective is complemented by articles reflecting on the theory of archaeology of “the second degree”, cultural anthropology, geography, history and urban planning.

This volume also contains contributions celebrating the 80th birthday of eminent art historian Jadwiga Teodorowicz-Czerepińska, a researcher of urban planning and the urbanisation of Podkarpacie and Lublin areas.

Sławomir Kadrow
Andrzej Rozwałka

Od Redakcji

Siódmy tom naszego pisma kontynuuje dwie tendencje, których początki widoczne są w kilku poprzednio wydanych tomach *Analecta Archaeologica Ressoviensia*. Jedną z nich jest skupianie się na wybranych zagadnieniach tematycznych. Niniejszy tom zatytułowany *Archaeology in a town, a town in archaeology* koncentruje się na archeologii miast średniowiecznych i wczesnonowożytnych. Idea ta narodziła się na konferencji „Miasta Lubelszczyzny w średniowieczu i okresie wczesnonowożytnym. Problemy i perspektywy badawcze”, która odbyła się na UMCS w Lublinie w dniach 6–7 grudnia 2007 r. W naszym tomie nadano jej szerszy terytorialnie wymiar.

Druga ze wspomnianych tendencji przejawia się w próbie odzwierciedlenia problemów archeologii miasta jako przedmiotu studiów interdyscyplinarnych. Dominująca perspektywa archeologiczna uzupełniona jest w publikowanych artykułach o refleksje z zakresu teorii archeologii „drugiego stopnia”, antropologii kulturowej, geografii, historii i urbanistyki.

Tom zawiera również część kronikarską poświęconą jubileuszowi 80-lecia urodzin wybitnej historyk sztuki Jadwigi Teodorowicz-Czerepińskiej, badaczki urbanistyki i urbanizacji terenów Podkarpacia i Lubelszczyzny.

Sławomir Kadrow
Andrzej Rozwałka

ARTICLES / ARTYKUŁY

Jan Frolík*

Archaeological examination of medieval towns in Bohemia (An overview by an archaeologist)

ABSTRACT

J. Frolík 2012, Archaeological examination of medieval towns in Bohemia (An overview by an archaeologist). *Analecta Archaeologica Ressoiviensia* 7, 67–110

The article summarizes the results from the archaeological excavations in the town of high middle ages in central and eastern Bohemia. The group of excavated towns includes the important settlement agglomerations of early middle ages changed during high middle ages into royal towns (Čáslav and Chrudim) and the newly located royal towns (Polička and Skuteč) and the bishop's town (Český Brod) and mining town (Kutná Hora) and small market-towns (Hrochův Týnec and Luže). The new pieces of knowledge about town fortifications and about the form and development of town houses and about everyday life were collected during rescue excavations made in last twenty years.

Keywords: Bohemia, town, High Middle Ages, archaeology, stone wall, house

Received: 14.06.2012; Revised: 25.08.2012; Accepted: 16.12.2012

The period after 1989 has seen a previously unusual momentum to archaeological examinations of town centres in the Czech Republic. This is connected to gradual infilling of gaps in housing areas and use of empty spaces caused by demolition of older historic buildings that had been neglected. The number and intensity of archaeological examinations, mostly rescue in character, is undoubtedly a peak in the whole span of archaeology as a discipline. Their importance for broadening archaeological and historic knowledge in the Czech Republic is only comparable with the second half of the 19th century, a period when archaeology established itself as a scientific discipline and the historic town centres were being modernised as a result of industrial revolution and the development of Czech society. These 19th century processes generated a series of monographs and assemblages of medieval artefacts that served as the knowledge base for understanding the origins of towns and their medieval residents' daily life (e.g. Sedláček 1874) until the second half of the 20th century.

Following this there was a new stage of both research (e.g. deserted town of Hradištko at Davle in the central Bohemia or deserted

* Akademie věd ČR, Archeologický ústav, Letenská 4, 118 01 Praha 1, Republika Česka, frolik@arup.cas.cz

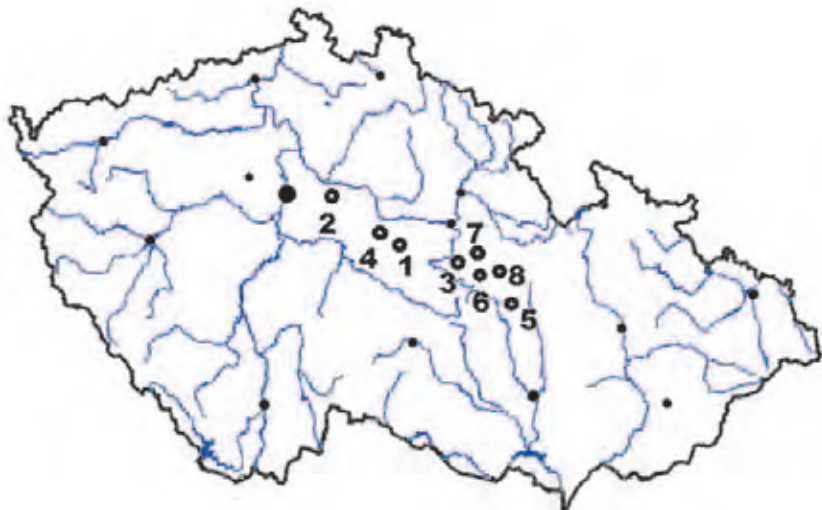

Fig. 1. Czech Republic. 1 – Čáslav, 2 – Český Brod, 3 – Chrudim, 4 – Kutná Hora, 5 – Políčka, 6 – Skuteč, 7 – Hrochův Týnec, 8 – Luže. Drawing by J. Frolík
Ryc. 1. Republika Česka. 1 – Čáslav, 2 – Český Brod, 3 – Chrudim, 4 – Kutná Hora, 5 – Políčka, 6 – Skuteč, 7 – Hrochův Týnec, 8 – Luže. Rysunek J. Frolík

town Staré Mýto-Tisová in the eastern Bohemia) and rescue (Hradec Králové, Most, Plzeň, Praha, Tábor) excavations conducted between the 1960s and 1980s that varied in the three-dimensional momentum and the depth of conducted examinations. The requirements of contemporary building processes usually see extensive earth moving in advance, completely destroying any potential archaeological deposits. Increasingly, comprehensive redevelopment of open spaces (of streets, markets) are common, connected with the reconstruction of the engineering network and the replacement of surfaces.

Both kinds of examinations are often the first and at the same time the last opportunity to explore the origins and development of a town. This situation imposes a great responsibility on archaeologists to ensure that excavations are conducted to a proper technical standard, and that useful research questions are posed, the answers to which are supposed to be found in the excavations. However, huge quantities of archaeological ceramics and vast documentation often leads to a long gap between field works, the development of results and their presentation to the scientific community and the public. The issue of suitable arrangements for deposit of archaeological finds in an appro-

priate museum and their future maintenance only seems to be a marginal concern.

This paper deals mainly with the problems of medieval towns in the eastern Bohemia, drawing on the author's experience during other professional duties when he carried out research on rescue excavations. The review below covers only a small part of the problematic issues, with reference to towns in the central (Čáslav, Český Brod, Kutná Hora) and eastern Bohemia (Chrudim, Polička, Skuteč). It also includes the very first information about the development of small towns (Hrochův Týnec, Luže) of which examinations so far have been beyond archaeological interest.

1. Čáslav (district of Kutná Hora)

Čáslav is an important historical town on the eastern border of the central Czech Republic. The royal town probably dates from the 1260s, but there is reference to the tradition of the older hillfort of "Hrádky" on the western border of the present town, which in the Premyslid period fulfilled administrative functions. Čáslav has a long tradition dating back to the 1870s of collecting archaeological ceramics, and these found their place in historical publications (Sedláček 1874; Malina a kol. 1976). However, archaeological examinations of the historic city centre only began in the 1990s. Archaeological attention was mostly paid to a broad unbuilt space of nine plots along the street leading from the central market towards Prague (Generála Moravce Street), created in the 1980s by careless demolition of medieval houses. Since 1991 that space has gradually stopped expanding. To date, rescue excavations have been conducted on six plots (No. 62, 63, 66–69) resulting in a more detailed picture of the town development.

Archaeological excavations showed that the town has been set up in a settled area, in front of "Hrádek", proven by the excavated 13th century layers. The newly established town did not refer directly to the older settlement. The oldest stone building dates back to the first half of the 14th century and was built according to a uniform plan (Fig. 2A). Rectangular cellars, with their long axis lying perpendicular to the axis of the street are the oldest recorded phase. These were built out of quarried stone bonded with clay. Cellars did not extend across the whole width of the plot (c. 7–7.5 m), allowing for a passage to the back part

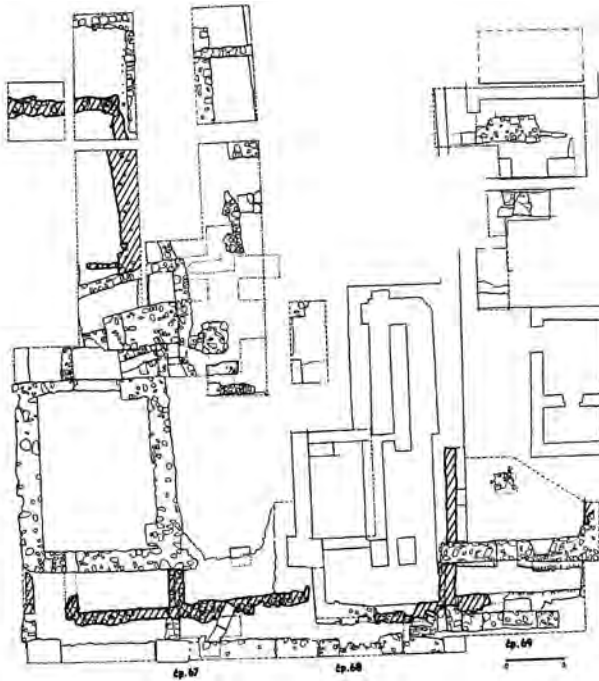

Fig. 2A. Čáslav (district of Kutná Hora, Středočeský kraj (Central Bohemia region). The development of the town houses in plots No. 66–69. The right stage marked with. 14th cent. Based on Frolík, Tomášek 1995

Ryc. 2A. Čáslav (powiat Kutná Hora, Středočeský kraj (Środkowoczeskie województwo)). Rozwój domu miejskiego na parcelach nr 66–69. Właściwa faza oznaczona kreskowaniem. XIV wiek. Na podstawie Frolík – Tomášek 1995

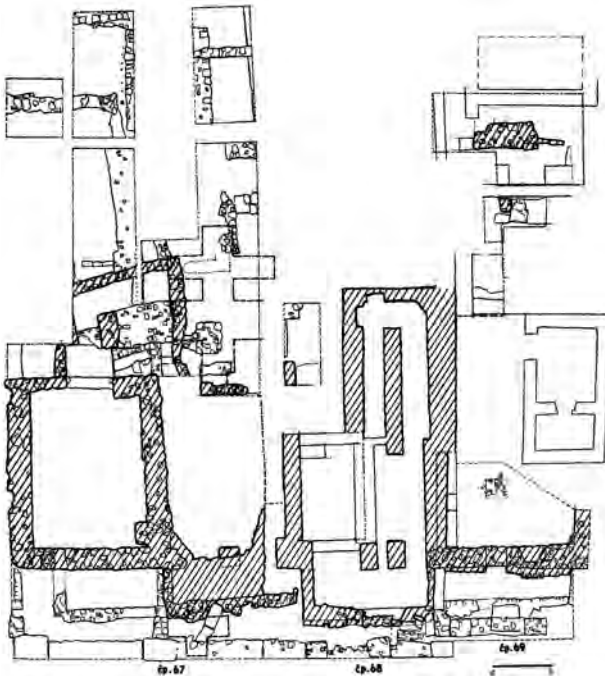

Fig. 2B. Čáslav (districts of Kutná Hora, Středočeský kraj (Central Bohemia region). The development of the town houses in plots No. 66–69. The right stage marked with. 15th cent. (after the fire in 1452). Based on Frolík, Tomášek 1995

Ryc. 2B. Čáslav (powiat Kutná Hora, Středočeský kraj (Środkowoczeskie województwo)). Rozwój domu miejskiego na parcelach nr 66–69. Właściwa faza oznaczona kreskowaniem. XV wiek (prawdopodobnie po pożarze w 1452 r.). Na podstawie Frolík – Tomášek 1995

Fig. 2C. Čáslav (districts of Kutná Hora, Středočeský kraj (Central Bohemia region). The development of the town houses in plots No. 66–69. The right stage marked with. 16th cent. (after the fire in 1522). Based on Frolík, Tomášek 1995

Ryc. 2C. Čáslav (powiat Kutná Hora, Středočeský kraj (Środkowoczeskie województwo)). Rozwój domu miejskiego na parcelach nr 66–69. Właściwa faza oznaczona kreskowaniem. XVI wiek (po pożarze w r. 1522). Na podstawie Frolík – Tomášek 1995

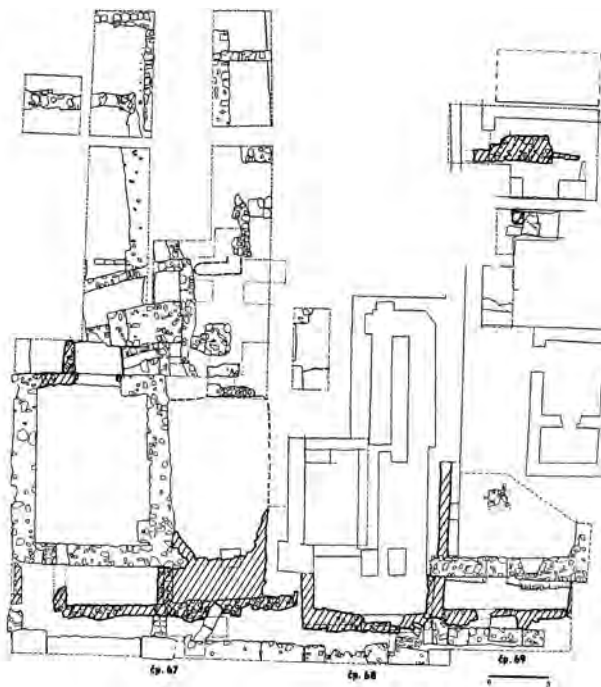
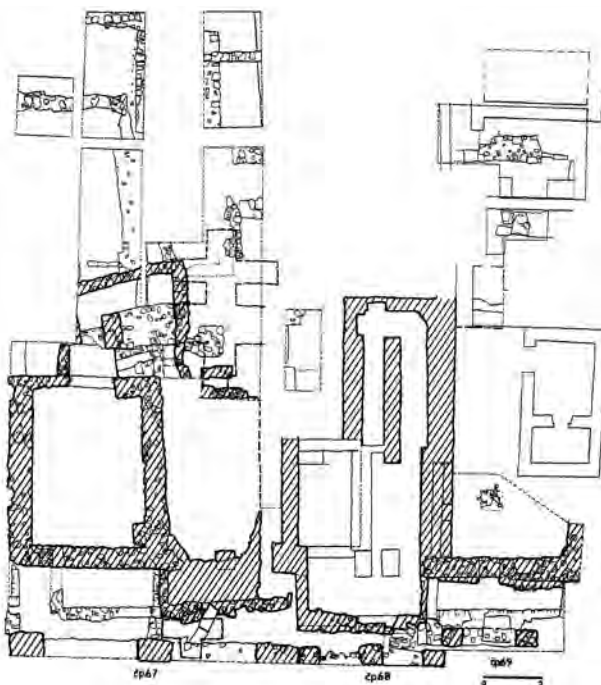

Fig. 2D. Čáslav (districts of Kutná Hora, Středočeský kraj (Central Bohemia region). The development of the town houses in plots No. 66–69. The right stage marked with. 17th cent. (after the Thirty Years' War). Based on Frolík, Tomášek 1995

Ryc. 2D. Čáslav (powiat Kutná Hora, Středočeský kraj (Środkowoczeskie województwo)). Rozwój domu miejskiego na parcelach nr 66–69. Właściwa faza oznaczona kreskowaniem. XVII wiek (po wojnie trzydziestoletniej). Na podstawie Frolík – Tomášek 1995

of the plot. Houses were built in pairs (No. 68 + 69; No. 67 – originally two houses, subsequently merged to one plot to create the house at the end) so it was possible to access the yards behind them more easily. The passage, which had a double width because of the mirror-image arrangement of the neighbouring house, was created out of small areas taken from each plot (passage between No. 69 and unexamined No. 70 remains to the present day and looks like a narrow alley; passage between No. 68 and No. 67; passage between No. 67 and No. 66). Although houses No. 62 and No. 63 were built as a pair, the alley lies between houses No. 63 and No. 64. It is possible to assume on the basis of the arrangement of windows in the front elevation that the cellars had flat ceilings. Unfortunately we have no information on the appearance of other houses in the same area. Other brick buildings (cellars) were located at the back of the plots (No. 67). In the 15th century (after the town fire in 1452?) cellars in some houses were expanded to the lower storey (No. 67). These cellars were cut mainly in rock and only partly walled in stone (Fig. 2B). In the case of house No. 69 the problem of cellar enlargement was solved by digging another cellar at the back of the existing building. Another reconstruction took place as a result of a town fire in 1522 (Fig. 2C). For no known reason the front walls of all houses were moved deeper inside the plots by about 3 to 5 m. The new buildings were made out of brick bonded with mortar. Independent pillars or flying buttress were built under the ceilings of the original cellars, where the front wall was located. House No. 69 was embellished with arcades, whose existence is proved by the visible foundations of two out of the three originally planned pillars. The poor quality of those foundations shows that the arcades themselves were built out of wood. Information about how the houses built after 1522 looked is visible on the oldest city prospect of 1602 by Jan Wilenberg (Fig. 3). It is surprising that wooden houses can be seen on that prospect. A detailed examination of the cellars shows that their construction would allow the whole house to be built out of stone. After the Thirty Years' War houses were destroyed or pulled down entirely and afterwards totally rebuilt. They were usually rebuilt on their original location, though their facades were once-more located on the former 14th century street line (Fig. 2D). All houses had arcades (Frolík, Tomášek 1995). Only houses No. 62 (wooden construction) and No. 63 (stone construction) could serve as examples of the oldest stage

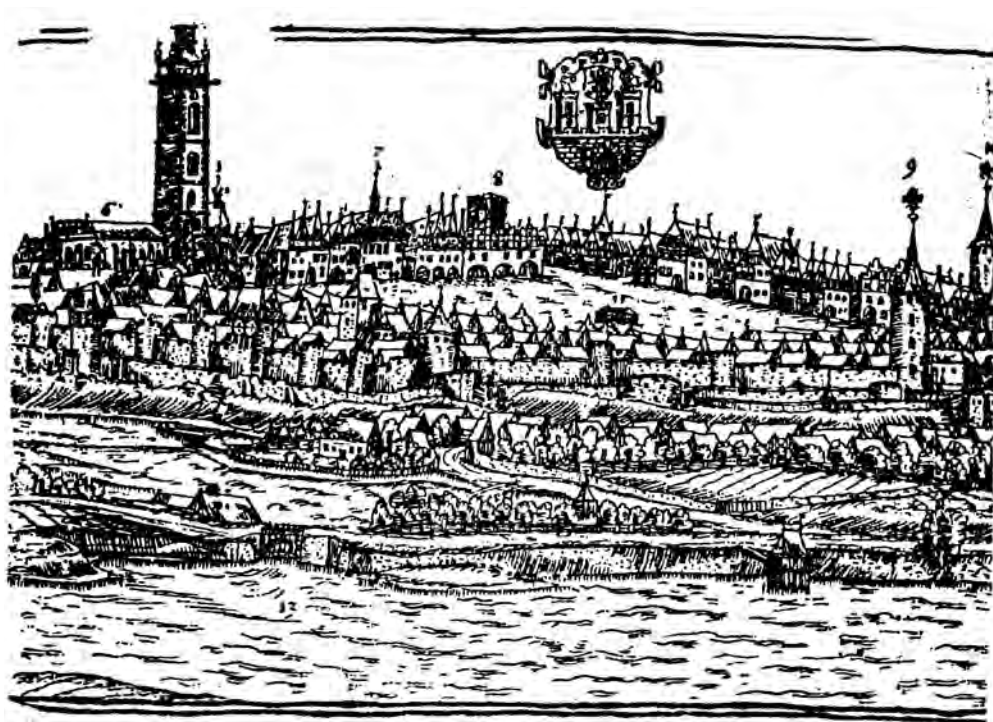

Fig. 3. Čáslav (district of Kutná Hora, Středočeský kraj). Houses of plots No. 66–69 in a town's panorama by J. Willenberg 1602, the discussed houses are located below the town crest. Based on Frolík – Tomášek 1995

Ryc. 3. Čáslav (powiat Kutná Hora, Středočeský kraj). Domy na parcelach nr 66–69 na panoramie miasta autorstwa J. Willenberga z roku 1602, przebadane domy znajdują się bezpośrednio pod herbem miasta. Na podstawie Frolík – Tomášek 1995

of urban housing. Both cellars were set close together, which could be proof that even before the 14th century houses were built in pairs. The cellars were destroyed in a fire in the 14th century (although the disaster is not confirmed by any of the written sources). Only the facades of the cellars dating to the second half of the 13th century and the first half of the 14th century remained as they were first built (Frolík, Vepřeková 2011a). Other cellars from the second half of the 12th century were built in front of the facades of the houses in the main market square. Their fills produced traces of processed metal (bits of lead, piece of a silver plate, piece of foldable scales). Fragments of ceramics with traces of slag attached prove that Čáslav was presumably set up as a mining town. However, at the end of the 12th century Kutná Hora was functioning as a mining town as well (Frolík *et al.* 2001).

Archaeological observations lead to the conclusions that boundaries between parcels were stable throughout the whole time of their functioning (their linking or a repeated division of the houses are exceptions to that). The boundaries remained untouched even when the plots were not built on for a long time (mostly after the Thirty Years' War). On the other hand the street lines and more importantly the main town street underwent some changes (Frolík, Tomášek 1995; Frolík *et al.* 1999). Archaeological examinations included municipal fortifications at the back of the parcels of No. 67 to No. 69. Not long after the town was established defensive walls 2.4m thick and built out of crushed rock bonded with a good quality mortar were built. Traces of fire end the first phase of their existence, dated to the first half of the 14th century. After the fire the walls were rebuilt at 2m thickness out of small stones bonded with bad quality mortar. It is doubtful that an intramural space was built together with the main municipal walls as the contemporary intramural space dates back to the 15th century and lies along the line of older walls with an unknown history (Frolík, Tomášek 1995).

2. Český Brod (district of Kolín)

Český Brod is a small town east of Prague, on the line of the medieval route linking Prague to Moravia and other eastern areas (Fig. 1: 2). Since the 12th century Český Brod (Czech Ford) was under the authority of the bishop of Prague and because of that it is known as Biskupský Brod (Bishop's Ford). After the Bohemian Wars in 1437 Český Brod became a royal town, however with the passing of time its importance started to decrease. Not until 1993 has archaeological work been conducted in the historic city centre. Since then all field works in the central part of the town and in its medieval suburbs have been systematically supervised (even in small areas). After 20 years of observation it can be assumed that thanks to that method it is possible to gain important information that changed the previous perception of the origins and development of the medieval town.

The beginning of Český Brod is connected with a presumed bishop's residence, where St Gothard's church was located. The residence was situated by the ford across the small river Šembera and dates back to the 1160s and 1170s. So far the bishop's residence has not been confirmed

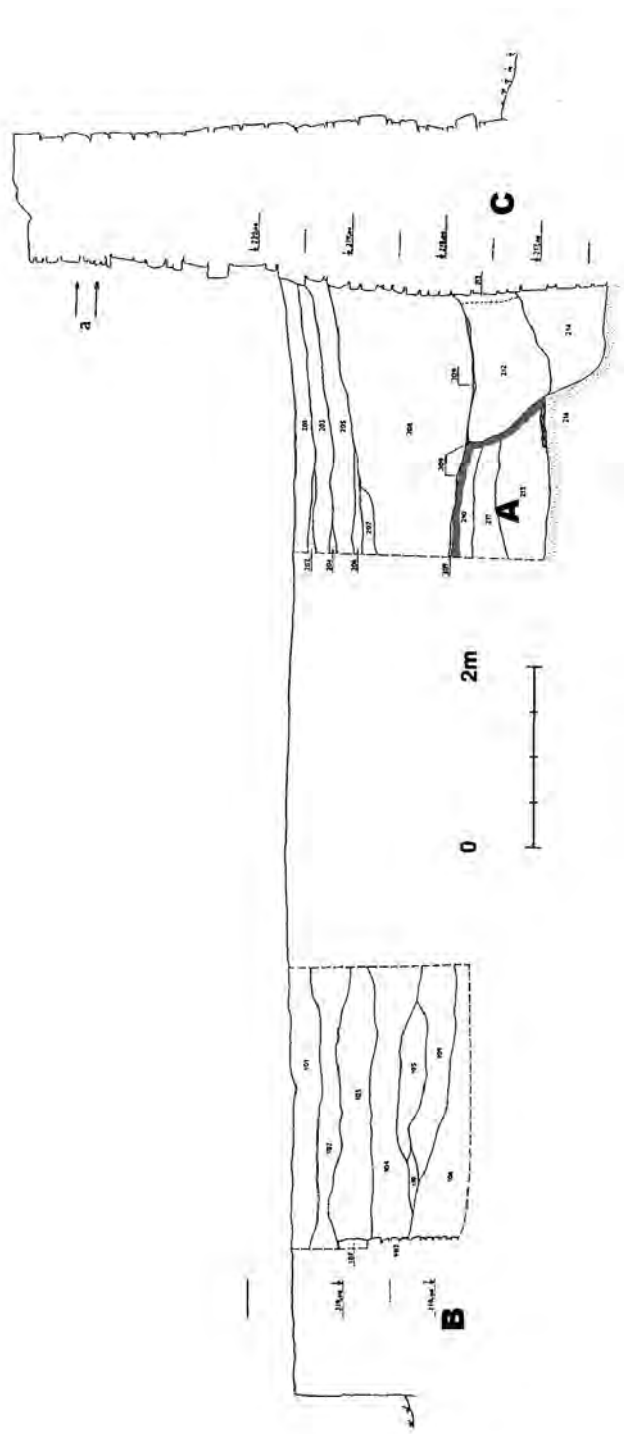

Fig. 4. Český Brod (district of Kolin, Central Bohemia region). A cross-section of town fortifications, A – layers older than surviving fortifications and probably connected with the oldest phase that so far has not been discovered. Underlined with a grey line, B – 14th cent. defensive wall (1345? 1360?), C – a defensive wall from 1445–1487. Drawing by J. Frolík

Ryc. 4. Český Brod (powiat Kolin, Středočeský kraj). Przekrój przez fortyfikacje miejskie. A – warstwy starsze niż zachowane umocnienia i prawdopodobnie związane z dotąd nie odkrytą najstarszą fazą. Podkreślone szarą linią, B – mur obronny z XIV wieku (1345? 1360?), C – mur z czasów między 1445 a 1487 r. Rysunek J. Frolík

by any of the archaeological research. Its existence can be suggested by an eccentric location of the church in the area of the contemporary main city square and by the presence of Romance architectural elements. In historic literature it is believed that the town dates back to the second half of the 13th century (Frolík 1996, 737). The oldest information is from 1289 when Český Brod was burned to the ground. Another possible time for the establishment of the town is 1301 and not long after this the town was sacked. In 1315 Brod was conquered. The location of the town in the second half of the 13th century is archeologically confirmed. In the area of the present-day main city square the remains of sunken houses (cellars?) have been discovered, however they were destroyed by the fire (1289? 1303? 1315?). They were not rebuilt thereafter and the square maintained its present-day shape and size since.

Much attention was paid to the surviving elements of municipal fortification that are dated to 1445–1487 (Ebel *et al.* 1998)(Fig. 4). The traces of older fortifications built by Prague archbishop Arnošta from Pardubice are almost invisible (1345?, 1360?). From today's point of view they were situated inside the present line of the fortification. It should be understood that since 1445 to 1487 the fortifications formed an intramural space for the older 14th century defensive wall. However, at no point did both fortifications function at the same time. The defences of the oldest part of the town after 1289 (1301) are still doubtful. Indirect evidence suggests that they lay along the line of the 15th century defensive walls. Data show that the with pottery layers from the second half of the 14th century reach these walls and that the 14th century fortifications disturb the older 13th century layers in at least one location (Frolík 1998). This direct evidence proves that the last elements of the fortification have not been yet been found. As engineering trenches were being laid out archaeologists' attention was paid to the medieval cellars under the houses in the market square. In the two of them truncated arched stone door jambs linking the square with the cellar could be seen. Both of the houses and the cellar date back to the second half of the 14th century.

Cellars functioned as stock rooms. Later (in the 15th century?) their entrances were filled up with soil and the entrances bricked up as they probably disturbed the communication network within the market. New entrances were usually built from the side of the back yard. Similar entrances can be seen only in big commercial complexes (e.g. Praha,

Wrocław; Buško 2000) showing that in the 14th century Český Brod was probably important trade centre. Reconstruction of the services networks provided information about the range of medieval suburbs (Liblické, Kouřimské, Pražské). The beginnings of settlement in these areas dates back to the second half of the 13th century and it started to extend further since the 14th century. In the Kouřimian suburb the remains of a tanning workshop containing a well and three wooden tubs with limestone sediments have been examined. A comparison of ceramics with the written sources made it possible to identify this place as a workshop dating to between 1589 and 1598. Those were the times when leather-workers Jan Rýznar and Tobiáš Hron were making soft white leathers (Frolík 1996, 744–745).

3. Chrudim

The town of Chrudim is located in the southern part of the eastern Bohemia and until the 19th century it was a regional centre of that area (Fig. 1: 3). To be more precise the town is located on the bend of a meander of the Chrudimka river. Since the 9th century there has been a hillfort which became an administrative centre of the Přemyslids at the end of the 10th century (Frolík 1993). Before 1276 in the same location another town was set up and it became a Czech queens' dowry at the beginning of the 14th century. It was functioning and developing well in the 14th and 16th centuries but started to lose its significance in the 18th century (Semotanová, Šimůnek 2003).

The tradition of collecting archaeological monuments in Chrudim dates back to the 1850s, but systematic supervision of ground works and archaeological rescue excavations have been conducted only since 1982. These excavations have usually been conducted in part of the historic city centre. Moreover, there has been research on two broad unbuilt on areas (consisting of 9 plots) in the 1980s, the open space a result of demolition of derelict medieval houses in that area (Frolík 2006).

Archaeology has made it possible to gain information about the origin of this medieval town, since all of the older buildings were completely destroyed. The planned layout of the streets, market square and of single parcels took place afterwards. Prospective unbuilt areas were paved with gravel. The measured outline was different from the con-

temporary one, since some of the buildings (cellars, sunken house) were located at the mouth of the street leading to the market. On the basis of archaeological finds it is possible to date them to the second half of the 13th century, however the upper date is set by the statement “before the year 1276”. The bottom line is set by dendrochronological data for the pre-establishment stage giving dates from 1262 to 1274. In the first half of the 14th century the original built-up area was destroyed by fire, and as a result all existing buildings ceased function. The reconstruction of the town was undertaken on the outline still reflected in the present day streets and a larger market (Bláha *et al.* 2007). The fire is not documented in written sources and its chronology is based on the archaeological material obtained from the layers and dendrochronological examination of the oldest part of rafter framing in St Mary of the Assumption Parish Church built after the fire (1338–1339; Frolík 2006; Frolík, Sigl 1995; 1998). According to the written sources Chrudim had been going through a process of economical development in the second half of the 14th century, however that information is not otherwise confirmed. Stone bourgeois buildings of the time are almost not known (Bláha *et al.* 2006). The only exception is the house at the back of the plot of a present house No. 10. At the very beginning it was a single plot where a wooden house with a clay floor was built in the second half of the 13th century. Shortly afterwards that house was replaced by another building with a similar construction. Another reconstruction took place at the beginning of the 14th century when a wooden house was put up on a stone foundation containing at least two rooms. A sunken house with walls covered with wood was a part of that house as well. Before 1338 the house was destroyed by fire. Then it was replaced by another building, with a square cellar of 25sq.m and built out of a white stone lined with a clay. The size of the cellar was similar to the older dug-out which remained untouched. The cellar are respected the older sunken houses. The entrance of the cellar faced north and took the shape of narrow broken bottleneck. Unfortunately, it is not possible to tell what the house over the cellar looked like but it can be assumed that it was made out of wood. In the 15th century another cellar of 24sq.m and facing north was built in the neighbouring area. At the time of its use there was a flight of stairs leading to the cellar beneath (Fig. 5). The cellar was dug out on the cross plan by cut-and-cover method, and was then surrounded with walls.

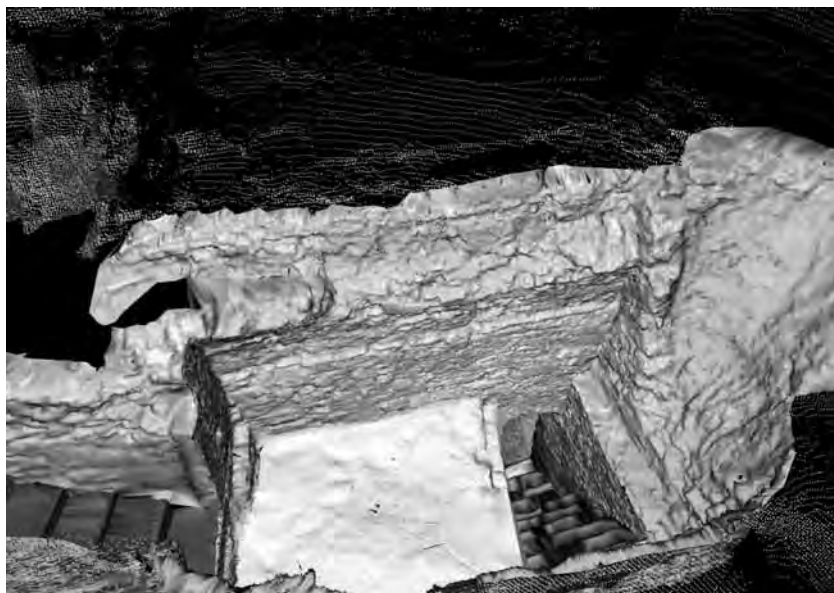

Fig. 5. Chrudim (Pardubice region). Hradební Street. Research from 2006, a cellar of destroyed 15th cent. house, documented by a 3D laser scanner. Survey by Stavební Geologie – Geotechnika a.s.

Ryc. 5. Chrudim (Pardubický kraj). Ulica Hradební. Badania z roku 2006, piwnica zanikłego (nie istniejącego) domu z XV wieku, zadokumentowana za pomocą skanera 3D. Sporządziła firma Stavební Geologie – Geotechnika a.s.

Its above ground part was definitely stone, which can be proven by numerous architectural elements (parts of windows and door's frames). The house existed in this form until The Thirty Year's War when it was destroyed. It was not rebuilt and the cellars were filled with rubbish and a garden established on the surface. Thanks to the building's unique history it could be thoroughly explored and it provides the most detailed picture of a medieval house in Chrudim (Frolík, Musil 2010). The Dominican monastery was a part of a housing development of the 14th century town and was recorded for the first time between 1308 and 1312. It stopped operating during the Bohemian wars in 1421. Its base ground was entirely built up in the second half of the 19th century. Information about the monastery is very limited and based only on random ceramics discovered during the 19th century. Archaeology has helped to answer some questions on the functioning of the municipal defensive castle. It was originally located at the south-east corner of the central part of the town, although that information was not con-

firmed by any of the written sources. In this location there is a block that reaches beyond the borders of the town where two constructions of tower shape were built. At least one of them existed after the town foundation (before 1276). After finishing the construction of a Parish Church the ground became a cemetery. Referring to the defensive castle this fact sets the time limit for the existence of the town until the great fire (before 1338). A closer insight into the castle is a challenge for future excavations. Establishing solid facts in this matter will not be an easy task as the presumed location of the castle was disturbed at least twice (in the 16th and 19th centuries) by works lowering the ground level (Frolík 2008). Much attention was paid to the excavations of the municipal fortifications. According to the written sources the defensive walls are authenticated in 1349. Their construction is dated to the second half of the 13th century and archeologically examined building objects of such a date may serve as a proof of their existence (e.g. waste pits). Dating the walls itself seems to be problematic. They were put up on the demolished lines of the older fortifications that had a shape of a bulwark. The fortification was built out of large white blocks bonded with a poor quality mortar that caused a number of defects and resulted in limited surviving remains. The walls were fortified with towers. Unfortunately careless repairs of the fortifications in the 1960s and 1970s has made their examination impossible. It is worth mention though, that one of the towers surrounded by neighbouring buildings was not renovated. Examination of this showed that its walls were fortified with semi-circular full towers that lack analogy among fortifications of a similar date. The intramural wall was built in the second half of the 15th century, confirmed by written sources from 1435 and 1498. Defensive walls were fortified with semi-circular interiors facing the towers, the only round tower with the larger part bounding to the front of the walls could be found in the north-east corner of the town. The tower made the defensive action possible from the two rifle-ranges. In 1777 the tower was rebuilt as a gunpowder store with the present name of “Prachárna” (Frolík 2009). Thanks to examinations of waste pits archaeology gained significant information about the material culture in the town during the 14th and 16th centuries. So far Chrudim has provided the largest collection of medieval glass in the eastern Czech Republic (Černá 2005; Kozáková *et al.* 2010). An interesting exception among all the trades is Jan Medek a Chrudim-

ian potter who is said to have been an valued resident of Chrudim. He used to mark his products (stove tiles) with his initials. Several stoves marked this way have been found in various places in different towns e.g. towns in north-east Bohemia, in Hradec Králové, in Prague and in the Lichnici castle on the borderland of the Chrudim region and central Bohemia. These finds prove his popularity (Frolík 2003).

4. Kutná Hora

In the Middle Ages Kutná Hora was one of the two most important towns in the Czech Kingdom because of the well-developed silver mining industry that was used for coins (Fig. 1: 4). Silver was probably discovered in the 1260s and the oldest mining town dates back to 1276. Since 1300 there was an Italian Court (Vlašský dvůr), a centre for silver mining management, a defensive station and a mint (Velímský 2012). Around these building a town started to develop, gradually acquiring rights in law and setting up new organizational institutions. Its irregular outline was conditioned by the location of mines and is a proof of the town's spontaneous beginnings. Silver mining had a crucial impact on the town's activity until the 17th century after which the town started to decline. In the 20th century Kutná Hora became an object of interest for its cultural heritage. However this fact did not help with the maintenance of any of the monuments. The city centre together with its medieval houses were gradually being destroyed. Rescue archaeological excavations were conducted but they were usually low key. In 1996 Kutná Hora became a UNESCO world heritage site. The listed structures include the undergrounds and mines. The necessity to maintain the listed structures has influenced a process of broadening knowledge about Kutná Hora from an archaeological point of view (Frolík, Tomášek 1997; 2004).

It is commonly stated that the mining activity had great impact on the town origins and appearance although that information has not been officially confirmed. Documentation of the layout of trenches for engineering networks in the 1990s allowed changes in the original land form to be determined. Deposits of gangue 8 m deep can be found in the southern part of the city centre, and originally they could be seen all around the Italian Court. Similar deposits 4 to 5 m deep were also found in the north-east corner of the city centre. The construction of

houses on the lands of former mining activity must have had negative consequences as it has been noted that these tend to subside (e.g. No. 352 and No. 353) (Fig. 6). A few communication sequences on the map of the town can be identified. The main one runs across the town from east to west (present streets – Husova – Palackého náměstí – Tylova – Sokolská) and links Kouřimska and Čáslavská gate. The next street goes across the streets of Poděbradova and Václavské náměstí leading to the Sedlec Monastery (Fig. 7). It is assumed that such an arrangement of streets is much older than the town itself. Archaeological research show that both of the streets have been lowered with the newly made ones simply made in the excavated gullies. These are dated for the 14th century. In a few places they cut through old mines (Tylova Street, Palackého náměstí) and infilled pits from 14th and 16th century. The remains of stone buildings can be found in the street area (Frolík, Tomášek 2002).

Archaeological rescue excavations have been conducted since 1998 in the area of the former Jesuit college and have provided the most accurate image of the town and its development. The college is located at the edge of the valley on the western bank of Vrchlica stream and between St Barbara's Cathedral and the edge of the central part of the town enclosed by the defensive walls. Originally it was an area situated on the slope dropping towards the Vrchlice. The 14th century town moat crossed the northern part. On its external bank remains of mining activity have been traced, comprising entrances to four shafts of the most important, medieval mine "Osel" (Ass.). The shafts were filled with mix of stone and ceramics from the 13th and 14th centuries. The latest shafts stopped being used in the 15th century. Rectangular objects with burned sides are the remains of the mined ore. The mining settlement had been gradually changing in a typical suburb called "On a guild" in the Middle Ages. Its axis was determined by the road leading to St Barbara's Cathedral through the gate in the town walls. Buildings of many kinds were located on both sides of the road with the oldest houses dated to the 14th century. Ceramics of a similar date can be found in the rubbish pits in the yards of these buildings. A closer insight into the town's suburb and building development is shown on a 1732 plan made by Jesuits. It is assumed that 16 houses were built there although their location and internal planning is not very accurate.

Fig. 6. Kutná Hora (Central Bohemia region). Anenské náměstí (Anenian market square), destroyed house No. 352 and 353. Layers layout emerging as a result of mining activity. Non-surviving mine-shafts (A, B, C) burdened in 14th century, the process of fills subsiding had a negative influence on the newer buildings (especially on the house situated above the mine-shaft C). Drawing by J. Frolík

Ryc. 6. Kutná Hora (Středočeský kraj). Anenské náměstí (Anenski rynek), zanikły dom nr 352 i 353. Przykład układu warstw powstałego w wyniku działalności górniczej. Zanikłe szyby kopalniane (A, B, C) w XIV wieku zostały zasypane, osiadanie wypełniśk miało negatywny wpływ na młodszą zabudowę (zwłaszcza w przypadku domu nad szybem C). Rysunek J. Frolík

A lack of space in the town was a reason for filling the moats and building houses across it.

The arrival of the Jesuits in Kutná Hora in 1626 made a radical change. The construction of the college started in 1667 and the building area was precisely prepared beforehand. All buildings in the suburb were demolished the rest moat filled. The prepared area took the form of a broad terrace. A vast interference in the original land form

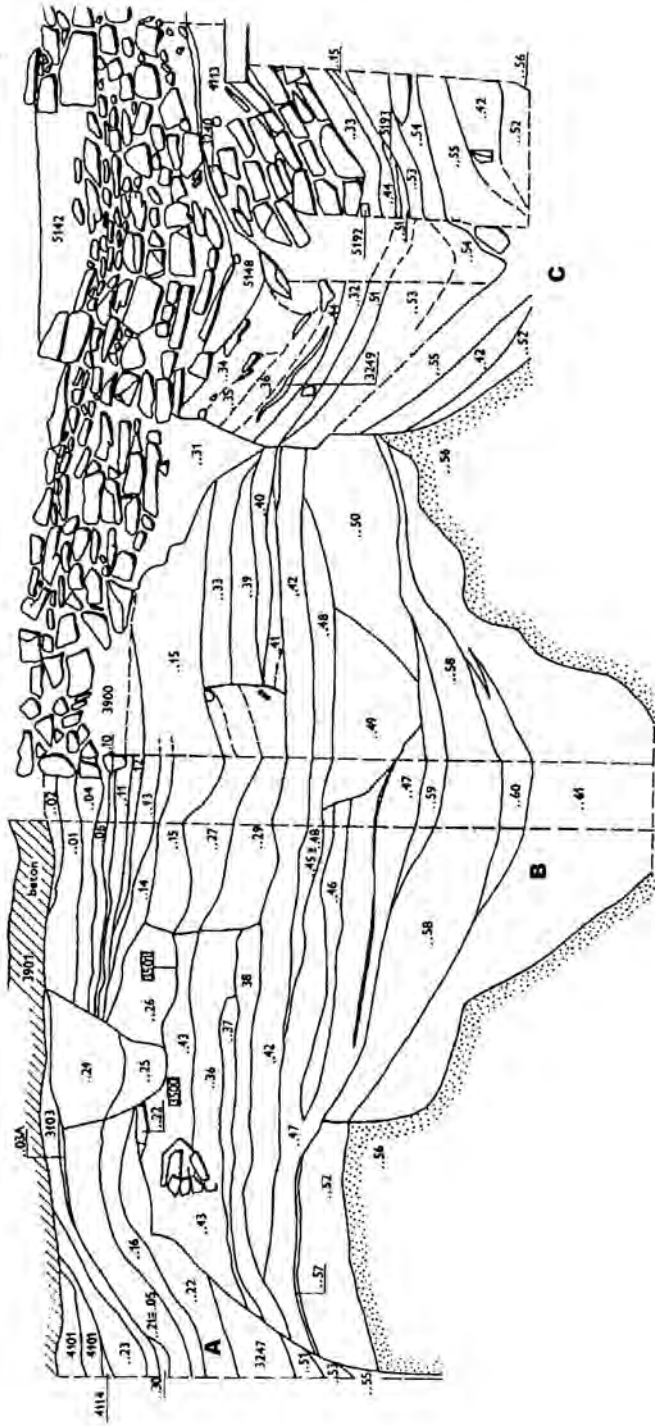

Fig. 7. Kutná Hora (Central Bohemia region). The centre of the town, changes in the area along the main communication tracks (marked with dashes). 1 – the entrance of mine-shafts, 2 – ravine, 3 – land edges gradually lowered, 4 – settlement objects located in the road area. Based on Frolík, Tomášek 2002

Ryc. 7. Kutná Hora (Středočeský kraj). Centrum města, przemiany konfiguracji terenu w obrębie głównych tras komunikacyjnych (oznaczone kreskami). 1 – wylot szybów kopalnianych, 2 – wąwóz, 3 – krawędzie terenowe, stopniowo obniżane, 4 – obiekty osadowe w obrębie dróg. Na podstawie Frolík, Tomášek 2002

resulted in changes of the hydrological system. This problem was solved by building a water drainage network transferring water to the Vrchlice stream. Drinking water was supplied by wooden waterways from the west of the college and delivered to the remaining buildings and the fountain in the bottom yard. The construction of the college did not take long, at least in a form of a raw building, and could have been seen in its present shape by 1674. On the other hand finishing the interiors took much longer and the whole building was completed only in about 1750. A brick-built stove used for burning lime and brick was discovered in the northern yard of the college. The stove took the form of a horseshoe and was made out of stone bonded with mortar and its leading wall had two openings. It was presumably used between 1667 and 1732. After that time it was covered in waste and a courtyard with a garden laid out. A park was created in the southern courtyard. This sloping area was divided into four terraces, separated with dykes. In the middle there was an alley with a flight of stairs and a fountain. This courtyard is shown on a 1732 plan of the college. After the dissolution of the Jesuits the college was transferred to the army that set up a hospital and barracks. Since then the building was constantly under renovation which has made the courtyard look disorderly (Frolík 2007b).

The Church of St George was one of the buildings located in the so called “On the guild” suburb that is evidenced on the 1732 plan of the Jesuits college. Since the 16th century it has been attended by the German Lutheran community. In the oldest panoramas of the town (e.g. J. Willenberg 1602) it is shown as a gothic building with a tower, rectangular aisle and a multi-lateral presbytery. In 1773 it was closed down and is said to have been destroyed in 1793.

In 2010 the area of the above mentioned Church was examined through an evaluation excavation to prepare the ground for future hotels. The archaeological evaluation showed that the Church was constructed in an area of the former mining activity. The remains of the 14th century Church consists of small elements of the walls, tower and a northern part of an aisle. The larger elements of the original building were destroyed in modern times by stone mining and digging of an unknown purpose. Five ancient graves were discovered to the north of the Church. After the demolition of the church a small building was put up and then destroyed in the 20th century (Frolík, Vepřeková 2011).

5. Polička (district of Svitavy)

The town of Polička is situated on the border of the Bohemia and Moravia, and until 1991 no archaeological research had been conducted there. The origins of the town are confirmed by written sources. The town was established in “cruda radice” by king Ottokar II in 1265, and in 1305 it became the Czech queens’ dowry. It is characterized by well preserved fortifications from the second half of the 14th century. However the way they looked in the past is unknown, and for this reason archaeological evaluation excavations were conducted in the southern part of the town in 1991 in order to prove the existence of intramural walls there. An embankment 1,1 m high and 5 m across is the oldest human activity (Fig. 8). A groove (0.3 m across, 0.4 m deep) marks its upper part. Another stratigraphical stage was dredging of a pit for the construction of the town’s defensive walls on the internal part of the embankment and a building layer with mortar traces. The intramural was embodied in the older embankment.

The embankment with a groove represents the oldest stage of the municipal fortification. Unfortunately we do not know whether there was a moat in front of the shaft. There was a moat there, but it was the

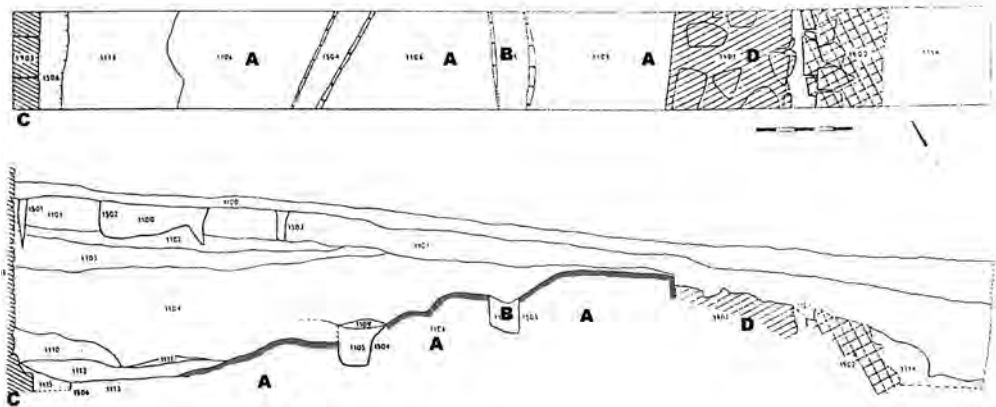

Fig. 8. Polička (district of Svitavy, Pardubice region). A cross-section of temporary fortifications in the southern. A – an embankment in shape of a shaft marked with a grey line, B – a groove in the palisade line, C – main defensive walls, D – an external wall of the intramural. Drawing by J. Frolík

Ryc. 8. Polička (powiat Svitavy, Pardubický kraj). Przekrój przez prowizoryczne miejskie fortyfikacje w części południowej. A – nasyp w formie wału, oznaczony szarą linią, B – rów po palisadzie, C – główne mury miejskie, D – zewnętrzny mur międzymurza. Rysunek J. Frolík

one connected with the 14th century fortifications. It is possible that it emerged as a result of the process of soil scooping for the shaft construction. New defensive walls were built in the internal part of a temporary fortification so the town could keep its defensive capabilities during construction. The shaft stopped fulfilling its function when the intramural was built (Frolík, Sigl 1992; 1995).

6. Skuteč (district of Chrudim)

Skuteč is situated in the Iron Mountains in the southern part of the Chrudim region (Fig. 1: 6). This area was colonized in the 12th century, but there is no evidence for the existence of an older medieval settlement. The oldest centre of the region (today very small) was the village of Lažany with St Wencesla's Church. This Church was built in the second half of the 13th century and was surrounded by small dispersed settlements (Frolík 2007a).

Skuteč is mentioned in written sources not earlier than 1289 and it was said to be king Waclaw's II property. The town was divided by a small watercourse flowing beside the main road and across the market. Buildings in the town spread around the market and along the roads the plots reached the borders of the town. The town was not fortified, and no traces of gates have been found. The size of the town was not different from the other towns of that period and was probably set up as a result of some important founding project (Fig. 9).

The south-east corner of the market was where a Parish Church of St Mary of the Assumption was planned to be built. There has been some archaeological research on this church, and according to historical and architectural researches the building was put up before the second half of the 14th century (the oldest written sources are dated 1349). It is surprising though, that there is no evidence for the existence of an older church in the 13th century town. Moreover no traces of graves that are older than the church could be found. It is assumed that the place where the church was built had not been used for a few decades after the town foundation. Analysis of this situation may confirm that the Parish Church was built some time after the town foundation. Unfortunately the reason for such a non-standard development is not clear. It is said that sometime between 1289 and 1349 Skuteč came to be ruled by noblemen and started to

Fig. 9. Skuteč (district of Chrudim, Pardubice region). 1731 perspective map showing the medieval extent. The location of the Church of Our Lady is marked with a square. Státní oblastní archiv Zámorsk, fond Velkostatek Rychmburk, Maps and prospects, evidence No. 139

Ryc. 9. Skuteč (powiat Chrudim, Pardubický kraj). Mapa poglądowa miasta z roku 1731 uchwyca jeszcze jego średniowieczny zasięg. Położenie kościoła N. P. Marii oznaczone kwadracikiem. Státní oblastní archiv Zámorsk, fond Velkostatek Rychmburk, Mapy oraz plany, nr inw. 139

function as a feudal town. St Wencesla's Church in nearby Lažany was still a Parish Church in the town (Frolík 2011).

7. Hrochův Týnec (district of Chrudim)

The Hrochův Týnec country town is located by the river Novohradka where it meets the Ležák stream and about 7 km to the east of Chrudim town (Fig. 1: 8). It is situated on the Trstenicki route between the Bohemia and Moravia. The oldest evidence of human activity dates from the 9th and 10th centuries. All of the four sites outside the building area are dated by ceramic material to the 11th and 12th centuries. Since the 13th century Hrochův Týnec is mentioned in written sources. In 1265 and 1271 Zumrak from Týnec is mentioned in documents. In 1293 the Eliáš from Týnce appears in the written sources. Hrochův Týnec happened to become a the centre of a small property. There was also a Church in Hrochův Týnec in that year (present St Martin's Church), located on the hill at the confluence of the above mentioned watercourses.

It has been archaeologically proven that the hill was settled in the second half of the 11th century. It can be assumed that this was the date when a cemetery began to function, shown by the find of a grave with a denarius of King Vratislav's II reign (1061–1092, king 1085–1092). It is possible that the Church was already there at this date. The colony settled on the hill started to develop with greater intensity during the 13th century, as confirmed by finds of numerous pottery pieces. The manor house of the owner of Hrochův Týnec was probably located to the east of the Church on site of deserted Chapel of our Lady. The building was partly round, slightly fortified and in the old Czech called "týn" (tyn – wall, fence). The chapel was destroyed in the 19th century, and the part of the hill where it was located has not been archaeologically examined before it was destroyed in the 1980s. At that time a change of settlement structure took place. Small colonies disappeared and the main part of the estate together with the church and owner's residence was moved to the western and southern hillsides. It developed into a town lying along the road running through Hrochův Týnec and leading to Moravia. The chronological confirmation of this process will be the main task before further archaeological examinations.

Future development of the hill is characterized by broad field modifications raising the level by approximately 0.8 m in connection with

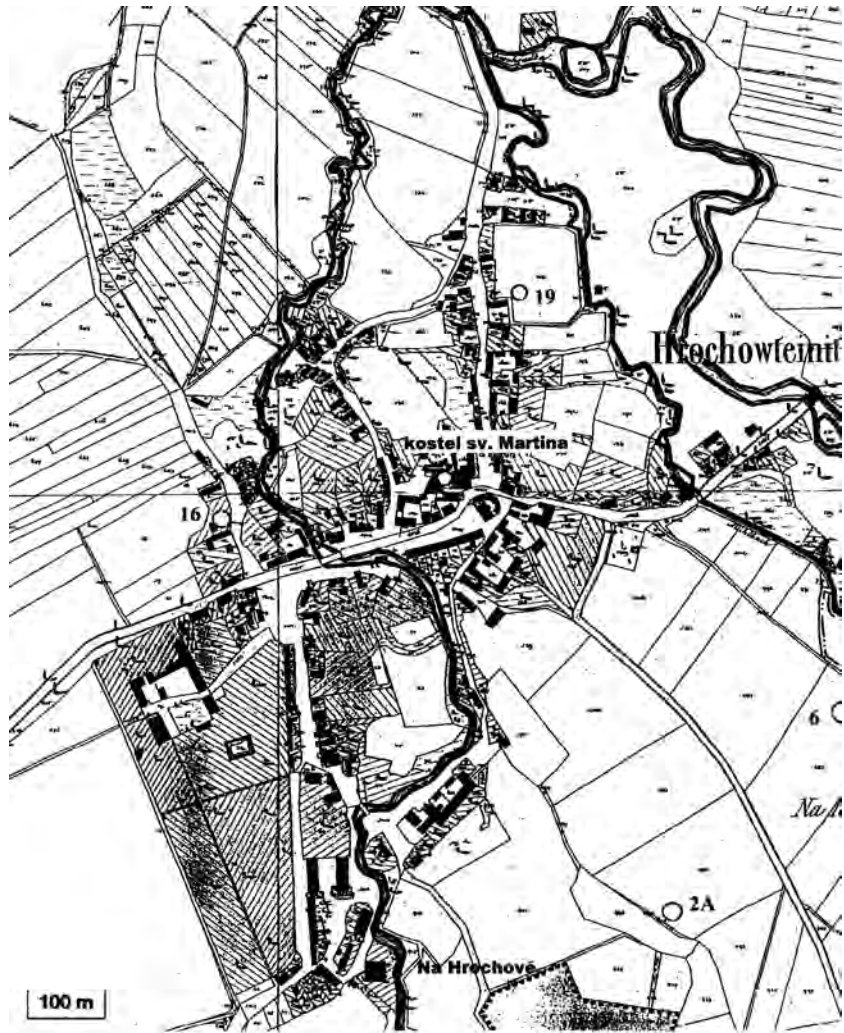

Fig. 10. Hrochův Týnec (district of Chrudim, Pardubice region). A cadastral map (stabilního katastru) of 1841. To the south of St. Martin's Church where was a residence of the feudal owner, a town centre (market square) was situated. The owner's residence was moved to the south („Na Hrochově“). The numbers mark settled areas from the 9th to the 12th century (based on Frolík, Musil 2011)

Ryc. 10. Hrochův Týnec (powiat Chrudim, Pardubický kraj). Mapa katastru gruntowego (stabilního katastru) z roku 1841. Na południe od kościoła św. Marcina, obok którego znajdowała się najstarsza siedziba właściciela feudalnego, centrum (rynek) miasteczka. Po założeniu miasta siedziba właściciela przesunęła się w kierunku południowym (lokalizacja „Na Hrochově“). Numery oznaczają stanowiska z potwierdzonym osadnictwem od IX do XII wieku (na podstawie Frolík, Musil 2011)

reconstruction (elevating) of St Martin's Church. This process is not mentioned in any written sources and archaeological potsherds are dated to the 15th century or even later. Another process of raising the level of the area by about 0.5–0.6 m took place in the 18th century and was again connected with reconstruction of the Church so that it could take its present day form (Frolík, Musil 2011).

8. Luže (district of Chrudim)

Luže is a small town located in the south-east corner of the medieval area of Chrudim region and at the same time on the borderland of an older settlement area in the foothills of The Iron Mountains settled in the 12th century. In the medieval period the town of Luže was a property of Košumberk castle (mentioned for the first time in 1318). Archaeological research confirmed the castle was already functioning since the second half of the 13th century and was referring to an older seat of an unknown appearance (Frolík, Sigl 2002). No potsherds have been found in the town centre, only single pieces of pottery found in the area can prove that there has been a colony in the 12th and 13th century. The town was put on a standard plan in about 1300. The earlier development of the town is presented on an unusual platform consisting of two pieces (e.g. on the map of the ground cadastre from 1839). The northern part of the town consists of buildings around the triangular square and with St Bartholomew's Parish Church in the south (documented for the first time in 1349)(Fig. 11). The southern part of the map has a regular (urban) layout with a square market visible. This part is located on the sloping area and is closely connected with the northern part. The division of the map has been mentioned by the written sources and in 1349 the northern part was called Kamenice and a part with a square market called Luže. Various namings are a result of the two parts being owned by a different seigneur. This situation made it almost impossible to set a borderline in the town and so since 1558 it has belonged to two different estates that shared one presbytery (Frolík 2010).

Archaeological examinations of towns in the eastern and central Bohemia have provided important information about the processes of town foundation, the way they looked and the development of buildings and fortifications. Although the cognitive process has

been time and effort consuming it still remains unbalanced. Filling the informational gaps will be necessary before further archaeological excavations.

Fig. 11. Luže (district of Chrudim, Pardubice region). General outline (1839). Non-standard two-part centre that in the Middle Ages belonged to two properties of the gentry with one Parish Church

Ryc. 11. Luže (powiat Chrudim, Pardubický kraj). Szkic orientacyjny (1839). Nietypowe dwuczęściowe centrum należące w średniowieczu do dwóch majątków szlacheckich z jednym kościołem parafialnym

References

- Bláha R., Frolík J. and Sigl J. 2006. Počátky zděné měšťanské architektury v Hradci Králové a v Chrudimi. In *Forum Urbes Medii Aevi* 3. Brno, 178–188.
- Bláha R., Frolík J. and Sigl J. 2007. Proměna uliční sítě a parcelace v Hradci Králové a Chrudimi. In *Forum Urbes Medii Aevi* 4. Brno, 82–93.
- Buško C. 2000. Rynek – centrum średniowiecznego Wrocławia. In J. Piekalski and K. Wachowski (eds.), *Średniowieczny Śląsk i Czechy. Centrum średniowiecznego miasta. Wrocław a Europa Środkowa* (= *Wratislawia Antiqua* 2. *Studia z dziejów Wrocławia*). Wrocław, 235–244.
- Černá E. 2005. Soubory skel z Chrudimi, Filištínské ulice. *Chrudimský vlastivědný sborník* 9, 3–35.
- Ebel M., Frolík J., Razím V. and Vařeka P. 1998. Opevnění města Českého Brodu. *Průzkumy památek* 5, 47–76.
- Frolík J. 1993. Chrudim v 11. a 12. století – Chrudim im 11. u. 12. Jh. In S. Moździoch (ed.), *Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI–XII wieku w Europie Środkowo-Wschodniej* (= *Spotkania Bytomskie* 1). Wrocław, 219–233.
- Frolík J. 1996. Archeologický výzkum Českého Brodu v letech 1994–1995. *Archeologické rozhledy* 48, 737–747.
- Frolík J. 1998. Archeologický výzkum městského opevnění v Českém Brodě v roce 1997. *Archeologie ve středních Čechách* 1998(2), 385–394.
- Frolík J. 2003. *Kachle Chrudimska* (= *Sbirky regionálního muzea v Chrudimi* 5(2)). Chrudim.
- Frolík J. 2006. Chrudim – raně středověké centrum jižní části východních Čech (Archeologie a 950. výročí první písemné zmínky). *Archaeologia Historica* 31, 7–19.
- Frolík J. 2007a. Záchrané výzkumy u středověkých kostelů na Chrudimsku a Pardubicku – Rettungsgrabungen bei einigen mittelalterlichen Kirchen in der Umgebung von Chrudim und Pardubice. *Archeologické výzkumy v Čechách* 2006. *Supplément* 68. *Sborník referátů z informačního kolokvia*, 48–49.
- Frolík J. 2007b. Jesuit college in Kutná Hora: courtyards and their facilities in the 17th–19th century. *Archaeological excavations in 1998–2005. Studies in Post Mediaeval Archeology* 2, 1–14.
- Frolík J. 2008. Hrad v Chrudimi? (Archeologický výzkum na Školním náměstí a v Komenského ulici v letech 2004–2006). *Castellologica Bohemica* 11, 553–584.
- Frolík J. 2009. The „Gunpowder Bastion“ in Chrudim through the eyes of an archaeologists – Bašta Prachárna v Chrudimi očima archeologa. *Studies in Post Medieval Archaeology* 3, 453–478.
- Frolík J. 2010. Počátky středověké Luže. In E. Voráček (ed.), *Luže v dějinách. Díl 1. Pod počátků středověku do konce 17. století*. Luže, 25–38, 196–198.
- Frolík J. 2011. Počátky pravěkého a středověkého osídlení Skutečska. In Voráček a kol. (eds.), *Dějiny Skuteč*. Skuteč, 10–20, 366–368.
- Frolík J., Hazlbauer Z., Charvát P., Šumberová R. and Tomášek M. 1999. *Čáslav – místo pro život. Svědectví archeologie*. Praha.
- Frolík J. and Musil J. 2010. Záchraný archeologický výzkum v Hradební ulici v Chrudimi v roce 2006. *Chrudimský vlastivědný sborník* 14, 3–29.

- Frolík J. and Musil J. 2011. Hrochův Týnec v proměnách staletí 3. Pravěk a středověk. Hrochův Týnec.
- Frolík J. and Sigl J. 1992. Nové poznatky o počátcích Poličky na základě archeologických pramenů. In T. Durdík and P. Chotěbor (eds.), *Sborník Společnosti přátel starožitností 3: Miroslavu Richtrovi k životnímu jubileu...*, Praha, 67–76.
- Frolík J. and Sigl J. 1995. Příspěvek k dějinám vybraných královských měst ve východních Čechách na základě nových archeologických výzkumů. In K. Wachowski (ed.), *Kultura średniowiecznego Śląska i Czech. Miasto*. Wrocław, 81–89.
- Frolík J. and Sigl J. 1998. Chrudim v pravěku a středověku. Obrazy každodenního života. Chrudim.
- Frolík J. and Sigl J. 2002. K počátkům hradu Košumberka na Chrudimsku. *Archaeologia Historica* 27, 61–77.
- Frolík J., Šrein V. and Tomášek M. 2001. Archeologické doklady zpracování kovů v Čáslavi 13. a 1. poloviny 14. Století. *Archaeologia Historica* 26, 55–66.
- Frolík J. and Tomášek M. 1995. Archeologický výzkum historického jádra Čáslavi v letech 1991–1993. *Archaeologia Historica* 20, 147–156.
- Frolík J. and Tomášek M. 1997. Archeologie v Kutné Hoře v roce 1996 – stav a perspektivy. *Archaeologia Historica* 22, 121–128.
- Frolík J. and Tomášek M. 2002. Kutná Hora. Příspěvek archeologie k nejstarší topografii a komunikačnímu schématu města. In C. Buško, J. Klápště, L. Leciejewicz and S. Moździoch (eds.), *Civitas et Villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej*. Wrocław–Praha, 99–106.
- Frolík J. and Tomášek M. 2004. Archeologická památková péče v Kutné Hoře. In R. Procházka (ed.), *Forum Urbes Medii Aevi 1*. Brno, 29–34.
- Frolík J. and Vepřeková J. 2011a. Záchraný archeologický výzkum v ul. Generála Moravce v Čáslavi. *Archeologické výzkumy v Čechách 2010. Supplément 81*, 31–32.
- Frolík J. and Vepřeková J. 2011b. Zjišťovací výzkum v Kutné Hoře u Kouřimské brány (otázka lokalizace zaniklého kostela sv. Jiří). *Archeologické výzkumy v Čechách 2010. Supplément 81*, 32–33.
- Kozáková R., Klikarová L. and Frolík J. 2010. Bohatý soubor skla v Chrudimi, Hradební ulici. *Chrudimský vlastivědný sborník 14*, 129–164.
- Malina J. a kolektiv 1976. *Čáslav – vývoj životního prostředí*. Brno.
- Sedláček A. 1874. *Děje města Čáslavě*. Praha.
- Semotanová E. and Šimůnek R. (eds.). 2003. *Historický atlas měst České republiky, svazek č. 13. Chrudim*. Praha.
- Velímský F. 2012. Známý či neznámý Vlašský dvůr v Kutné Hoře? (Příspěvek k dějinám centrální středověké mincovny zemí koruny České) – The Italian Court at Kuttenberg – known or unknown? (The contribution to the history of Central mint of the medieval Czech kingdom). In *Argenti Fodina 2011*. Banská Štiavnice, 54–68.

Jan Frolík

Badania archeologiczne średniowiecznych miast w Czechach (spojrzenie archeologa)

Czasy po 1989 roku przyniosły niebywały rozmach w badaniach archeologicznych prowadzonych w centrach wielu czeskich miast. Działania te związane są ze stopniowym wypełnianiem luk w zabudowie oraz zagospodarowaniem pustych powierzchni, które powstały zwykle w wyniku wyburzeń obiektów zaniebawianych w okresie wcześniejszym, często o znacznej wartości zabytkowej i historycznej. Liczba i intensywność badań archeologicznych, prawie bez wyjątku o charakterze ratowniczym, jest bezspornie najwyższa w całym okresie funkcjonowania archeologii jako dyscypliny naukowej. Ich znaczenie dla poszerzenia wiedzy archeologicznej i historycznej na obszarze Czech jest porównywalne tylko z okresem 2. połowy XIX w. W tym właśnie czasie archeologia ugruntowała swoją pozycję jako jedna z dziedzin nauki, a jednocześnie także w wyniku rewolucji przemysłowej i rozwoju społeczeństwa czeskiego ulegały modernizacji centra historycznych miast. W następstwie obu wspomnianych procesów powstała seria monografii historycznych oraz zbiory średniowiecznych artefaktów, które często aż do 2. połowy XX w. służyły jako baza do formułowania hipotez odnoszących się do początków poszczególnych miast oraz przedstawień życia codziennego ich średniowiecznych mieszkańców (tego typu przykład stanowi Sedláček 1874).

Nowy etap, odnoszący się do czasów systematycznych (np. zanikłe Hradištko u Davle w środkowych Czechach albo Staré Mýto-Tisová we wschodnich Czechach) i ratowniczych (Hradec Králové, Most, Plzeň, Praha, Tábor) wykopalisk od lat 60. do 80. ubiegłego wieku, różni się zarówno rozmachem przestrzennym, jak i głębokością prowadzonych badań. Wymagania współczesnych akcji budowlanych zwykle oznaczają rozległe prace ziemne w parterowych częściach budynków, zupełnie niszczące układy archeologiczne na ich powierzchniach. Nowym fenomenem są rozległe remonty otwartych przestrzeni (ulic, rynków) związane z rekonstrukcją sieci inżynierskich i wymianą nawierzchni. Oba przedstawione rodzaje badań są często zarówno pierwszą sposobnością, aby poznać początki oraz rozwój konkretnego miasta, jak też niejednokrotnie ostatnią taką możliwością. Zatem sytuacja ta nakłada na archeologa wielką odpowiedzialność za przeprowadzenie wykopalisk na właściwym poziomie technicznym, a także za przemyślane stawianie pytań, na które te konkretne badania wykopaliskowe mają odpowiedzieć. Ogromna ilość znalezisk archeologicznych oraz mnogość dokumentacji wiedzie często do dłuższej przerwy między badaniami terenowymi a opracowaniem wyników oraz przedstawieniem ich środowisku naukowemu i szerszej publiczności. Również kwestia odpowiedniego ułożenia znalezisk we właści-

wym muzeum oraz dalsza opieka nad tymi zbiorami tylko pozornie wydaje się pełnić rolę marginalną.

Autor zajmuje się przede wszystkim problematyką średniowiecznych miast we wschodnich Czechach, ale z racji swego zawodowego przyporządkowania także innymi stanowiskami, na których konieczne było przeprowadzenie ratowniczych badań wykopaliskowych. Przedstawiony poniżej przegląd najbardziej interesujących wiadomości stanowi jedynie wycinek z całej problematyki, dotyczącej miast w środkowych (Čáslav, Český Brod, Kutná Hora) oraz we wschodnich Czechach (Chrudim, Polička, Skuteč)(Ryc. 1). Zawiera również pierwsze informacje o rozwoju małych miast (Hrochův Týnec, Luže), których badania pozostawały dotychczas na marginesie archeologicznego zainteresowania.

1. Čáslav (powiat Kutná Hora)

Čáslav jest ważnym historycznym miastem położonym na wschodnim skraju środkowych Czech (Ryc. 1: 1). Jako miasto królewskie, lokowane prawdopodobnie w 60. latach XIII wieku, nawiązywało do tradycji starszego grodu „Hrádek“ na zachodnim skraju dzisiejszego miasta, który w czasach Przemysławów pełnił funkcje administracyjne. Čáslav ma długą tradycję kolekcjonowania znalezisk archeologicznych, sięgającą już lat 70. XIX wieku, która znalazła swoje odbicie w publikacjach historycznych (Sedláček 1874; Malina *in*. 1976). Jednakże większe badania archeologiczne na obszarze historycznego centrum miasta prowadzone były dopiero od początku lat 90. ubiegłego wieku.

Największą uwagę archeologów skupiała rozległa niezabudowana przestrzeń na dziewięciu parcelach wzdłuż ulicy prowadzącej z centralnego rynku w kierunku Pragi (ulica Generála Moravce), powstała w latach 80. XX wieku w wyniku nierozważnych wyburzeń w obrębie średniowiecznych domostw. Od 1991 roku ta wolna przestrzeń stopniowo przestała powiększać się. Do czasów obecnych ratownicze badania archeologiczne prowadzone były na sześciu parcelach (nr 62, 63, 66–69), a w ich wyniku uzyskano bardziej dokładny obraz rozwoju miejskiego domu.

Wykopaliska archeologiczne pokazały, że miasto zostało założone na zasiedlonym obszarze, na przedpolu wcześniej wspomnianego grodu. Dowodzi tego warstwa z obiektu datowanego na XIII wiek. Nowo powstałe miasto nie nawiązywało bezpośrednio do starszego osadnictwa. Najstarsza budowla kamienna pochodzi z 1. połowy XIV wieku i została zbudowana według jednorodnego planu (Ryc. 2A). Najstarszą zarejestrowaną fazę stanowiły prostokątne piwnice, dłuższą ścianą orientowane prostopadłe do osi ulicy. Zbudowane zostały z łamanego kamienia spojonego gliną. Piwnice nie obejmowały całej szerokości parceli (cca 7 do 7,5 m), ponieważ pozostawiano przejście do tylnej części działki. Domy budowane były w parach (nr 68 + 69; nr 67 – początkowo tworzyły go dwa domy, później połączone w jedną działkę) przypuszczalnie po to, aby łatwiej można było przemieścić się na

podwórza usytuowane za nimi. Z jednego boku każdej działki wydzielano przejście, które miało podwójną szerokość ze względu na identyczny układ na sąsiedniej parceli (przejście między nr 69 a nieprzebadanym nr 70 jest zachowane do dziś jako wąska uliczka; przejście między nr 68 a 67; przejście między nr 67 a 66). W parach budowane były także domy o nr 62 i 63, przy czym uliczkę można zidentyfikować między domami nr 63 a 64. Na podstawie układu okienek zachowanych w fasadzie można sądzić, że piwnice miały płaskie stropy. Natomiast niestety nie posiadamy żadnych informacji odnoszących się do wyglądu domów ponad nimi. Inne murowane obiekty (piwnice) były postawione w głębi działek (nr 67).

W XV wieku (po pożarze miasta w roku 1452?) w niektórych domach piwnice zostały powiększone o kolejne głębiej położone piętro (nr 67). Te piwnice były już wykute w skale i tylko częściowo murowane (Ryc. 2B). W przypadku domu nr 69 zwiększenie powierzchni rozwiązano dostawieniem kolejnej piwnicy za istniejącym już budynkiem. Kolejna przebudowa miała miejsce w wyniku rozległego pożaru miasta w roku 1522 (Ryc. 2C). Z nieznannej przyczyny frontowe ściany wszystkich domów przesunięto w głąb parceli o 3 do 5 m. Nowe konstrukcje, czy też tylko te przeróbki piwnic wykonane zostały z kamienia łączonego zaprawą. W przypadkach, w których pozostawiono pierwotne piwnice pod ich sklepieniami wybudowano samodzielne filary lub łuki oporowe w miejscu, gdzie przechodziła nowa frontowa ściana domu. Dom nr 69 został wzbogacony o podcienia, czego dowodem są fundamenty dwóch (z trzech przewidywanych) filarów. Niezbyt dobrej jakości wykonanie tych fundamentów pokazuje, że same podcienia prawdopodobnie były drewniane. Pewne informacje o wyglądzie domów wybudowanych po roku 1522 posiadamy dzięki najstarszej panoramie miasta z 1602 roku, autorstwa Jana Willenberga (Ryc. 3). Zaskakujące jest, że odnajdujemy na niej drewniane domy. Dokładnie przebadane piwnice ze ścianami z zaprawą pokazują, że ich konstrukcja pozwalałaby na budowę domów w całości kamiennych. W czasie wojny trzydziestoletniej domy zostały mocno zniszczone, ewentualnie całkowicie zburzone i zbudowane na nowo. Zwykle odnawiano je na pierwotnym planie, jedynie ich fasady ponownie umiejscowiono na wcześniejszej linii ulicy z XIV wieku (Ryc. 2D). Wszystkie domy wyposażone były w podcienia (Frolík, Tomášek 1995).

Najstarszą fazę miejskiej zabudowy udało się uchwycić jedynie na parcelach domów nr 62 i 63. Reprezentowały ją zagłębione obiekty (ziemianki). W jednym przypadku prawdopodobnie z drewnianą konstrukcją (nr 63), w drugim ze ścianami obłożonymi kamieniem (nr 62). Obie sutereny ściśle do siebie przylegały, co może świadczyć, że już na tym etapie prawdopodobnie stosowany był podstawowy podział na domy w parach, który jednoznacznie widoczny jest dopiero od XIV wieku. Piwnice przestały funkcjonować w wyniku pożaru w XIV wieku, którego to jednakże nie potwierdzają źródła pisane. Wymienione sutereny, datowane na 2. połowę XIII wieku i do starszej części XIV wieku, zachowały się ze względu na to, że w następnych fazach piwnice wykopywane były dopiero od linii cofniętych fasad (Frolík,

Vepřeková 2011a). Kolejne zagłębione sutereny z młodszej części XIII wieku zostały zarejestrowane przed fasadami domów na rynku głównym. Z ich wypełnisk pozyskano ślady obróbki metali (ołowiane złomki, kawałek blaszki srebrnej, część składanej wagi). Znaleziska fragmentów ceramiki ze śladami żużli dowodzą, że Čáslav została przypuszczalnie założona jako miasto górnicze. Jednakże w końcowej fazie XIII wieku taką właśnie funkcję pełniła niedaleka Kutná Hora (Frolík *i in.* 2001).

Obserwacje archeologiczne prowadzą do wniosków, że granice między parcelami były stabilne przez cały czas ich funkcjonowania (z wyjątkiem łączenia czy ponownego dzielenia parceli). Granice pozostawały nie naruszone także w przypadku, gdy przez kilka dziesięcioleci działka pozostawała nie zabudowana (często po wojnie trzydziestoletniej). Dla odmiany przemianom ulegała linia ulicy, miało to miejsce również w przypadku głównej ulicy miejskiej (Frolík, Tomášek 1995; Frolík *et al.* 1999).

Badania archeologiczne objęły także miejskie fortyfikacje w tylnych częściach parceli domów od nr 67 do 69. Główne miejskie mury obronne o szerokości 2,4 m zostały zbudowane z łamanego kamienia na zaprawie dobrej jakości, prawdopodobnie krótko po założeniu miasta. Pierwszy etap ich egzystencji zamykają ślady pożaru, datowanego na 1. połowę XIV wieku. Po tym wydarzeniu mury zostały zbudowane ponownie od poziomu terenu z drobnych kamieni łączonych zaprawą słabej jakości, tym razem w zmniejszonej szerokości (2 m). Wątpliwości budzi, czy razem z głównymi murami miejskimi powstało także międzymurze. Współczesne międzymurze jest młodsze i pochodzi z XV wieku. Stoi jednakże nad negatywami starszych ścian, których chronologii niestety nie udało się ustalić (Frolík, Tomášek 1995).

2. Český Brod (powiat Kutná Hora)

Český Brod jest dzisiaj niedużym miastem leżącym na wschód od Praги, na trasie średniowiecznego szlaku łączącego Pragę z Morawami oraz regionami położonymi dalej na wschód (Ryc. 1: 2). Od XII wieku należał do praskiego biskupa. Z tego względu w źródłach pisemnych znany jest jako Biskupský Brod. W roku 1437 po wojnach husyckich stał się miastem królewskim. Jednakże w przeciągu dziejów jego znaczenie stopniowo malało. Aż do 1993 roku nie były prowadzone żadne większe prace archeologiczne w historycznym centrum miasta. Natomiast od tego momentu w sposób systematyczny nadzorowane są wszystkie akcje terenowe (także na małych powierzchniach) w centralnej części miasta oraz na dawnych średniowiecznych przedmieściach. Po prawie 20 latach obserwacji można stwierdzić, że dzięki tej metodzie, nawet bez prowadzenia większych badań archeologicznych, możliwe jest pozyskanie ważnych informacji, zmieniających dotychczasowe spojrzenie na powstanie i rozwój średniowiecznego miasta.

Początki Českého Brodu związane są z przypuszczalną siedzibą biskupa, na terenie której stał kościół św. Gotharda. Kuria zlokalizowana była

obok brodu przez rzeczkę Šemberę. Biorąc pod uwagę wezwanie kościoła najwcześniej mogła funkcjonować od 30.–40. lat XII wieku. Siedziba biskupa (dotychczas) nie została potwierdzona przez badania archeologiczne. Jej ślad stanowić może ekscentryczne położenie kościoła w obrębie dzisiejszego rynku głównego oraz obecność romańskich elementów architektonicznych. W literaturze historycznej sądzono, że miasto było lokowane w 2. połowie XIII wieku (Frolík 1996, 737). Najstarszą bezsporną wzmianką jest informacja z roku 1289, kiedy Brod uległ spaleni. Kolejną możliwą datą założenia miasta jest rok 1301, po którym wkrótce (w 1303 r.) zostało ono splądrowane. W roku 1315 Brod został zdobyty. Informacje dotyczące lokacji miasta w 2. połowie XIII wieku potwierdziła archeologia. Na terenie dzisiejszego rynku centralnego odkryto pozostałości pięciu zagłębionych obiektów (półziemianek). Budynki, których częścią były wspomniane obiekty, uległy zniszczeniu w trakcie pożaru (1289? 1303? 1315?). Później już nie zostały odbudowane, a rynek zyskał dzisiejszą formę oraz wielkość.

Dużo uwagi poświęcono rozwojowi miejskiej fortyfikacji (Ryc. 4). Jej zachowane części są elementem etapu budowlanego datowanego na podstawie zachowanej tablicy na lata 1445–1487 (Ebel *i in.* 1998). Informacje te potwierdzają dowody archeologiczne. Słabo widoczne są natomiast ślady starszych umocnień, wybudowanych bezspornie przez praskiego arcybiskupa Arnošta z Pardubic (1345?, 1360?). Ze współczesnego punktu widzenia stały one wewnątrz dzisiejszych linii fortyfikacji. Zatem sytuację należałoby interpretować w ten sposób, że umocnienia z lat 1445–1487 stanowiło miedzymurze starszego muru obronnego z XIV wieku. Jednak obie linie umocnień nigdy nie funkcjonowały jednocześnie. Kwestią niewyjaśnioną pozostaje zatem sprawa obwarowań najstarszej fazy miejskiej po roku 1289 (1301). Pośrednie dowody wskazują, że przebiegały one w linii murów obronnych z XV wieku. Świadczą o tym dane pokazujące, że aż do tych murów sięgają warstwy z ceramiką z 2. połowy XIII wieku oraz że, w co najmniej jednym miejscu, obwarowania z XIV wieku naruszają starszą jamę z ceramiką z XIII wieku (Frolík 1998). Dotąd jednak nie udało się zdobyć bezpośrednich dowodów na istnienie tej ostatniej fazy fortyfikacji.

W trakcie nadzorów wykopów pod sieci inżynieryjne uwagę archeologów przykuły średniowieczne piwnice, zachowane pod znaczną częścią domów na rynku. W dwóch przypadkach zostały zarejestrowane ścięte łukowate kamienne portale, którymi przez wąskie gardło schodziło się bezpośrednio z rynku do piwnicy. Obydwa datowane są (tak samo jak piwnica) na 2. połowę XIV wieku. Piwnice służyły jako pomieszczenia magazynowe. W późniejszym czasie (XV wiek?) wejścia te zostały zasypane, a portale zamurwane, ponieważ prawdopodobnie przeszkadzały w komunikacji w obrębie rynku. Nowe wejścia zostały wybudowane przeważnie z podwórza za domem. Podobne rozwiązania w przypadku wejścia do piwnic poświadczono są jedynie w ważnych centrach handlowych (Praha, Wrocław; Buško 2000) i wskazują, że przypuszczalnie w XIV wieku Český Brod pełnił ważną rolę w ówczesnym handlu.

Rekonstrukcja sieci inżynierskich pozwoliła chociażby w grubszym zarysie poznać zasięg średniowiecznych przedmieść (Liblické, Kouřimské, Pražské). Początki osadnictwa na tych obszarach sięgają 2. połowy XIII wieku, a ich powierzchnia powiększała się od wieku XIV. Na Kouřimskim przedmieściu na brzegu rzeczki Šembery zostały przebadane pozostałości warsztatu garbarskiego. Stanowiły go dna trzech drewnianych kadzi z osadami wapiennymi oraz studnia. Porównanie znalezisk archeologicznych ze źródłami pisanymi pozwoliło oznaczyć to miejsce jako warsztat, funkcjonujący między latami 1589 a 1598, w czasach kiedy białoskórniczy Jan Rýznar i Tobiáš Hron wyrabiali tutaj delikatne jasne skóry (Frolík 1996, 744–745).

3. Chrudim

Miasto Chrudim znajduje się w południowej części wschodnich Czech i aż do XIX wieku stanowiło centrum tego regionu (Ryc. 1: 3). Położone jest na cyplu nad zakolem rzeki Chrudimky. Już od IX wieku funkcjonował tutaj gród, który pod koniec X wieku (?) stał się centrum systemu administracyjnego Przemyslidów (Frolík 1993). Przed rokiem 1276 w miejscu grodu ulokowane zostało miasto, które na początku XIV wieku stanowiło wiano królowych czeskich. W XIV i w XVI wieku prężnie się rozwijało, natomiast od XVIII wieku stopniowo zaczęło tracić na znaczeniu (Semotanová, Šimůnek 2003).

Kolekcjonowanie zabytków archeologicznych ma w Chrudimi tradycje od lat 50. XIX wieku, niemniej systematyczne nadzory prac ziemnych i regularne ratownicze badania archeologiczne prowadzone są tam dopiero od 1982 roku. Ratownicze wykopaliska archeologiczne dotyczyły przeważnie części historycznego centrum miasta, szerokopłaszczyznowo przebadane były także dwie rozległe niezabudowane powierzchnie (razem 9 miejskich parceli) powstałe w 80. latach w wyniku zaniedbań w utrzymaniu stojących tam średniowiecznych domów (Frolík 2006).

Archeologia umożliwiła poznanie procesu powstawania tego średniowiecznego miasta. Cała starsza zabudowa została zburzona i zniwelowana. Następnie zapewne przebiegło wymierzenie ulic, rynku i pojedynczych parceli. Przyszłe wolne powierzchnie zostały utwardzone żwirem. Wymierzony zarys różnił się od współczesnego, ponieważ niektóre obiekty związane z tą fazą usytuowane są na wylotach dzisiejszych ulic w kierunku rynku. Więcej zagłębionych obiektów (suterren/ziemianek) zostało zarejestrowanych przy rynku we frontowych częściach parceli. Na podstawie znalezisk archeologicznych można je datować na 2. połowę XIII wieku, przy czym górną granicę podpowiada wskazówka „przed rokiem 1276“. Dolną granicę wyznaczają dane dendrochronologiczne z ostatniej przedlokacyjnej fazy, określające czasy od 1262 do 1274 roku. W 1. tercji XIV wieku pierwotną zabudowę zniszczył rozległy pożar, w wyniku którego wszystkie dotychczas zarejestrowane obiekty przestały funkcjonować. Odbudowę miasta przeprowadzono na trochę innym planie, tzn. ze współczesnym układem ulic i powiększo-

nym rynkiem (Bláha *i in.* 2007). Pożar nie został potwierdzony przez źródła pisane, jego chronologię opiera się o materiał archeologiczny z warstw oraz datowania za pomocą dendrochronologii najstarszej części więźby dachowej kościoła farnego Wniebowzięcia P. Marii, wybudowanego aż po tym pożarze (lata 1338–1339; Frolík 2006; Frolík, Sigl 1995; 1998).

Źródła pisemne wskazują, że Chrudim silnie rozwinęła się gospodarczo w 2. połowie XIV wieku. Jak dotąd badania archeologiczne nie potwierdzają takiej informacji. Prawie nie rejestrujemy ówczesnej kamiennej mieszczącej zabudowy (Bláha *i in.* 2006). Jedyny wyjątek stanowi dom, którego rozwój mógł być szczegółowo obserwowany w tylnej części działki współczesnego domu nr 10. Początkowo chodziło o samodzielną parcelę, na której już w 2. połowie XIII wieku przy linii ulicy postawiono drewniany, najprawdopodobniej zrębowy budynek z podłogą wylepioną gliną. Krótko po tym został on zastąpiony przez konstrukcję o podobnej orientacji i sposobie wykonania. Kolejna przebudowa miała miejsce na początku XIV wieku, kiedy został postawiony drewniany dom na kamiennej podmurówce, z co najmniej dwoma pomieszczeniami. Jego część stanowiła także ziemianka ze ścianami obłożonymi drewnem. Przed rokiem 1338 dom zniszczył wcześniej wspomniany pożar. Następnie został zastąpiony przez budynek, z którego zachowała się w przybliżeniu kwadratowa piwnica o wymiarach 5 x 5 m, zbudowana z kamieni opokowych łączonych gliną. Powierzchnia piwnicy odpowiadała starszej ziemiance, która pozostała nie naruszona. Wejście do piwnicy umieszczone było od strony północnej i miało formę wąskiej, załamanej szyi. Niestety nie wiemy jak wyglądał dom nad piwnicą, ale z największym prawdopodobieństwem można sądzić, że był drewniany. W XV wieku, od strony północnej w najbliższym sąsiedztwie, wykopana została następna piwnica o wymiarach 6 x 4 m, do której od zachodu prowadziły schody. W czasie jej funkcjonowania pod podłogą znajdowały się kolejne schody, prowadzące do dalszej piwnicy (Ryc. 5). Piwnica na planie krzyża wykopana została metoda górniczą, a następnie jej ściany zostały obmurowane. Jej nadziemna część niewątpliwie była kamienna, o czym świadczą liczne elementy architektoniczne (części obramowań okien i drzwi). W opisanej powyżej formie dom istniał do wojny trzydziestoletniej, w czasie której został zburzony. Potem już go nie odbudowano, piwnice zostały zasypane odpadami, a na powierzchni założono ogród. Dzięki nietypowej historii budynek ten mógł być przebadany i przedstawia jak na razie najbardziej szczegółowy obraz rozwoju średniowiecznego domu w Chrudimi (Frolík, Musil 2010).

Zabudowę miasta dopełniał w XIV wieku klasztor dominikański leżący w jego północno-wschodniej części, po raz pierwszy zarejestrowany między latami 1308 a 1312. Przestał funkcjonować w czasie wojen husyckich w roku 1421, a obszar na którym stał został w 2. połowie XIX wieku całkowicie zabudowany. Spowodowało to, że wiedza na jego temat (dotychczas?) ogranicza się jedynie do przypadkowych znalezisk z XIX wieku. Archeologia pomogła odpowiedzieć na pytania dotyczące funkcjonowania miejskiego zamku obronnego. Tradycyjnie lokalizowano go w południowo-wschodnim naroż-

niku centralnej części miasta, jednak w źródłach pisanych jednoznacznie nie był wymieniany. W tym miejscu znajduje się garb terenowy, wysunięty poza plan miasta. Na jego obszarze archeologia potwierdziła dwie budowle w kształcie wieży, z których co najmniej jedna istniała w czasie po założeniu miasta, przed 1276 rokiem. Po wybudowaniu pobliskiego kościoła farnego na tym właśnie terenie zaczęto chować zmarłych. Fakt ten, w odniesieniu do zamku obronnego, stanowi granicę okresu związanego z fazą egzystencji miasta do wielkiego pożaru (tzn. przed r. 1338). Bliższe rozpoznanie zamku stanowi zatem postulat dla dalszych badań wykopaliskowych. Rozwianie wielu wątpliwości odnoszących się do tego zagadnienia nie będzie jednak prostym zadaniem, ponieważ przypuszczalna powierzchnia zamku była co najmniej dwa razy (w XVI i w XIX wieku) naruszona rozległymi pracami, mającymi na celu obniżenie poziomu terenu (Frolík 2008).

Dużo uwagi poświęcono badaniom wykopaliskowym miejskich umocnień. W źródłach pisanych mury obronne poświadczane są w odniesieniu do 1349 roku. Jednak ich budowa miała miejsce już w 2. połowie XIII wieku, ponieważ niektóre przebadane archeologicznie obiekty o takiej chronologii mogą wskazywać na ich obecność (np. jamy odpadowe). Datowanie murów już samo w sobie stanowi problem. Postawione były na zniwelowanym poziomie starszych umocnień, mających wcześniej formę wałów. Fortyfikacja została zbudowana z wielkich opokowych bloków, połączonych zaprawą nienajlepszej jakości. To niestaranne opracowanie przyczyniło się do licznych defektów i konieczności napraw, w wyniku czego zachowało się bardzo mało pierwotnych, oryginalnych fragmentów. Mury wzmocnione były basztami. Niestety niedbała naprawa umocnień w 60. i 70. latach XX wieku uniemożliwiła ich rozpoznanie. Przez przypadek jednak nie została odnowiona jedna baszta, otoczona sąsiednią zabudową. Jej badania wykazały, że mury wzmocniono półokrągłymi pełnymi wieżami, które nie mają analogii wśród podobnie datowanych miejskich fortyfikacji. Druga linia umocnień (międzymurze) została wybudowana w 2. połowie XV wieku, jak przedstawiają niezbyt czytelne pisemne wzmianki z lat 1435 i 1498. Mury obronne były wzmocnione półokrągłymi, do wnętrza otwartymi basztami. Jedynie w północno-wschodnim narożniku umieszczono okrągłą wieżę, wysuniętą większą częścią obwodu przed linię murów. Wieża umożliwiała aktywną obronę z dwóch poziomów strzelnic. W 1777 roku została przebudowana na skład prochu strzelniczego, od czego pochodzi jej współczesna nazwa „Prachárna” (Frolík 2009).

Archeologia zyskała istotne informacje dla poznania kultury materialnej miasta w XIV–XVI wieku przede wszystkim dzięki badaniom jam odpadowych. Chrudim dostarczyła jak dotąd najbogatszy zbiór średniowiecznego szkła we wschodnich Czechach (Černá 2005; Kozáková *i in.* 2010). Interesujący wyjątek między zarejestrowanymi rzemiosłami stanowi produkcja chrudimskiego garncarza Jana Medka, który w źródłach pisanych wymieniany jest jako szanowany chrudimski mieszczanin. Na wyrobach – kaflach do pieców, umieszczał swoje imię lub chociażby inicjały. W ten sposób po-

świadczonych jest co najmniej dwanaście typów kafla z różnych miejscowości. Oprócz Chrudimi z jego kaflami spotykamy się w kilku miejscach w północno-wschodnich Czechach, w Hradcu Králové, w Pradze oraz na zamku Lichnici na pograniczu regionu Chrudimi i środkowych Czech. Tak liczne znaleziska świadczą, że krąg jego klientów był zadziwiająco duży, zarówno pod względem terytorialnym, jak i społecznym (Frolík 2003).

4. Kutná Hora

Kutná Hora była przez całe średniowiecze drugim najważniejszym miastem Królestwa Czeskiego głównie dlatego, że wydobywano tutaj srebro, z którego bite były czeskie monety (Ryc. 1: 4). Srebro zostało odkryte przypuszczalnie w latach 60. XIII wieku, zaś najstarsze dowody funkcjonowania osad górniczych datowane są na rok 1276. Co najmniej od roku 1300 istniał Włoski Dwór (Vlašský dvůr) jako miejsce zarządzania wydobywaniem srebra oraz punkt obronny. Od 1300 roku funkcjonowała w nim mennica (Velínský 2012). W okolicach dworu żywiłowo rozwijało się miasto, które stopniowo nabywało przysługujące mu prawa i tworzyło instytucje organizacyjne. Świadectwem spontanicznych początków miasta jest jego nieregularny zarys uzależniony od lokalizacji szybów kopalni i górniczej działalności. Wydobywanie srebra miało wpływ na funkcjonowanie miasta aż do XVII wieku, kiedy to rozpoczął się jego upadek. Dzięki swej kulturowej wartości w XX wieku Kutná Hora stała się miejskim rezerwatem historycznym. W rzeczywistości jednak nie znalazło to odzwierciedlenia w opiece nad poszczególnymi zabudawkami czy ich zespołami. Centrum miasta stopniowo niszczone, a niektóre średniowieczne miejskie domy zostały zburzone. Ratownicze badania archeologiczne prowadzono nieregularnie i przeważnie podczas niewielkich prac budowlanych. Zmianę przyniósł rok 1996, kiedy Kutná Hora została wpisana na listę dziedzictwa kulturowego UNESCO. Częścią chronionych elementów są także podziemia, zwłaszcza świadectwa średniowiecznego górnictwa. Konieczność opieki nad nimi dała impuls do rozpoczęcia projektu systematycznego śledzenia akcji budowlanych w celu uzupełnienia mocno dziurawej wiedzy o średniowiecznej Kutnej Horze z punktu widzenia archeologii (Frolík, Tomášek 1997; 2004).

W zasadzie powszechnie uznaje się, że działalności górnicza miała wielki wpływ na powstanie i wygląd miasta. Brakowało jednak konkretnych dowodów na potwierdzenie tej tezy. Dokumentacja profili w wykopach pod sieci inżynieryjne z lat 90. ubiegłego wieku pozwoliła chociażby częściowo określić zmiany pierwotnej rzeźby terenu. W południowej części centrum miasta spotykamy się ze zniwelowanymi hałdami wydobytej skały płonnej o miąższości do 8 metrów. Pierwotnie rozkładały się one wszędzie dokoła Włoskiego Dworu. Pozostałości hałd o miąższości od 4 do 5 metrów zostały zarejestrowane także na północno-wschodnim skraju centralnej części miasta. Budowa domów w miejscach wcześniejszej działalności górniczej

musiała wiązać się z negatywnymi skutkami tych działań. W różnych miejscach zadokumentowano osiadanie warstw zasypów na obszarach dawnych kopalń. Ściany nad nimi ulegały deformacji, a następnie zapadły się (np. nr domów 352 a 353)(Ryc. 6).

Na nieregularnym planie miasta możemy zidentyfikować kilka ciągów komunikacyjnych. Główny z nich przebiega przez miasto w przybliżeniu wzdłuż osi zachód-wschód (dzisiejsze ulice Husova – Palackého náměstí – Tylova – Sokolská) i łączy bramy Kouřimską z Čáslavską. Następna droga prowadzi ulicami Poděbradova – Václavské náměstí, a do miasta można było dojść nią od Klasztoru Sedleckiego. Przypuszcza się, że taki układ może stanowić pozostałość jakichś dróg starszych niż centralna część miasta. Badania archeologiczne udowodniły, że obie trasy pokonywały kilka przeszkód terenowych, które na wyniesieniach zostały wtórnie obniżone, a powstałe drogi zagłębiły się w nich jak w wąwozach (Ryc. 7). Datowane są one na XIV wiek. Pochyłe odcinki dróg pokryte są warstwami, które zsunęły się z miejsc wyżej położonych. Przebieg tras komunikacyjnych musiał podlegać pewnym zmianom i przypuszczalnie w obecnej formie ustabilizował się aż w XVI stuleciu. W kilku miejscach bowiem przebiegały one przez zasypane wyloty szybów kopalnianych (Tylova ulica, Palackého náměstí) oraz zasypane obiekty jamowe z XIV–XVI wieku. W obrębie ulicy zarejestrowano zostały także pozostałości murowanych obiektów (Frolík, Tomášek 2002).

Najbardziej pełny obraz funkcjonowania i rozwoju miasta przyniosły rozległe, ale na razie ciągle jeszcze niedokończone, ratownicze badania archeologiczne prowadzone od roku 1998 na obszarze dawnego kolegium jezuickiego. Kolegium położone jest na krawędzi doliny na zachodnim brzegu potoku Vrchlice, między katedrą św. Barbary, a brzegiem centralnej części miasta wydzielonej murami obronnymi. Początkowo był to obszar położony na stoku, nachylonym w kierunku doliny potoku Vrchlice. Północnym skrajem terenu przebiegała miejska fosa, wykopana prawdopodobnie w XIV wieku. Po jej zewnętrznej stronie zostały odkryte pozostałości działalności górniczej, datowanej już na XIII wiek. Oprócz wszechobecnych śladów hałd wydobytej skały płonnej zarejestrowano wloty do czterech szybów najważniejszej średniowiecznej kopalni „Osle”. Szyby zasypane zostały skałami z ceramiką z XIII i XIV wieku. Najmłodsze przestały funkcjonować dopiero w XV wieku. Śladami po opracowaniu wydobytej rudy są czworokątne obiekty z intensywnie przepalonymi ścianami.

Po zewnętrznej stronie fosy osada górnicza stopniowo zmieniała się w regularne przedmieście, zwane w średniowieczu „Na cechu”. Jego oś stanowiła droga, która wiodła z bramki w murach miejskich i prowadziła na miejsce, gdzie od XIV wieku była budowana katedra św. Barbary. Po obu stronach tej ulicy rozkładała się miejska zabudowa, którą stanowiły kamienne domy oraz inne towarzyszące im budynki. Najstarsze domy możemy datować już na starszą część XIV wieku. Znaleźiska o podobnej chronologii odkrywamy w jamach odpadowych na podwórzach tych budynków. Chociażby przybliżony wygląd przedmieścia pokazuje plan z 1732 roku, wykonany przez je-

zuitów, który podobno ukazuje rozmieszczenie pierwotnej zabudowy oraz określa jej liczbę. Przepuszczalnie według planu w miejscu tym znajdowało się 16 domów. Jednak według wyników badań archeologicznych ich lokalizacja i wewnętrzne rozplanowanie nie jest zbyt dokładne. Niedostatek przestrzeni w mieście został w XVI wieku rozwiązany zasypaniem pewnej części fosy oraz budową kolejnych domów w jej pierwotnym obrębie.

Radykalną zmianę przyniosło przybycie do Kutnej Hory zakonu jezuitów. Stało się to w 1626 roku, ale budowę kolegium rozpoczęto dopiero w roku 1667. Prace budowlane poprzedzało dokładne przygotowanie miejsca. Cała zabudowa przedmieścia została wyburzona, a pozostałości fosy zasypano. Przygotowany teren miał formę rozległego stopnia. Wielka ingerencja w pierwotną rzeźbę terenu oznaczała zmiany systemu hydrologicznego. Problem rozwiązano wybudowaniem sieci kanałów, odprowadzających wodę do potoku Vrchlice. Równie dużo uwagi poświęcono problemowi dostarczania wody pitnej. Została ona doprowadzona systemem drewnianych wodociągów z miejsc położonych na zachód od kolegium, a następnie rozprowadzona w obrębie całego arealu do budynków kolegium oraz do fontanny na dolnym dziedzińcu. Budowa kolegium prowadzona była prawdopodobnie w dosyć szybkim tempie, przynajmniej w stanie surowym, ponieważ już na panoramie miasta z roku 1674 została uchwycona w formie obecnej. Wykończenie wewnątrz zaś kontynuowano dużo wolniej, a całość ukończona została przypuszczalnie dopiero około roku 1750. Z czasów budowy kolegium na północnym dziedzińcu odkryto ceglany piec do wypalania wapna, a być może także cegieł. Chodziło o piec o podkowiastym zarysie z zewnętrznym płaszczem zbudowanym z kamienia łączonego zaprawą oraz ceglanym wewnętrznym płaszczem i czołową ścianą z dwoma wejściowymi otworami. Na podstawie przepalonych ścian można sądzić, że piec pracował w sposób ciągły. Jego funkcjonowanie możemy określić na czasy między 1667 a 1732 rokiem. Następnie został zasypany, a w jego miejscu utworzono dziedziniec z ogrodem. Na południowym dziedzińcu powstał park. Pochyły teren podzielono na cztery terasy, oddzielone murkami. Środkiem przebiegała droga ze schodami oraz fontanną. W takiej formie dziedzińiec został zadokumentowany na najstarszym zachowanym planie kolegium z roku 1732. W 1773 roku, tzn. po likwidacji zakonu jezuitów, budynek byłego kolegium przekazano wojsku, które urządziło sobie w nim szpital oraz koszary. Od tego momentu miały miejsce liczne użytkitarne przebudowy, zmieniające dziedziniec w jednorodną powierzchnię bez żadnego uporządkowania (Frolík 2007b).

Do zabudowy przedmieścia „Na cechu“ należał także kościół św. Jerzego, którego przybliżoną lokalizację znamy ze źródeł pisanych oraz z już wspomnianego wcześniej planu kolegium jezuickiego z roku 1732. Wymieniany jest już w odniesieniu do roku 1369, od XVI wieku służył w mieście niemieckiej społeczności luterańskiej. Na najstarszych panoramach miasta (np. przedstawienie J. Willenberga z roku 1602) pokazany jest jako gotycka budowla z wieżą, z prostokątną nawą oraz z wielobocz-

nym prezbiterium. W 1773 roku został zlikwidowany, a już w 1793 określa się go jako zburzony.

Na obszarze, gdzie w przybliżeniu usytuowany był kościół, w 2010 roku przeprowadzone zostały badania sondażowe jako przygotowanie do większych wykopaliisk w miejscu planowanego kompleksu hotelowego. Sondaż archeologiczny ukazał, że kościół został zbudowany na terenie wcześniejszej działalności górniczej. Z samego kościoła, którego budowę możemy datować na XIV wiek, zostały uchwycone jedynie małe fragmenty murów wieży i północnej części nawy. Duże części pierwotnej budowli zostały zniszczone w czasach nowożytnych przez wybieranie kamienia i wykopywanie rozległych jam o nieznannej funkcji. Na północ od kościoła odkryto pięć grobów z dawnego cmentarza. Po zburzeniu kościoła na jego miejscu powstała niewielka budowla, prawdopodobnie częściowo wykorzystująca jego mury, która dopiero w XX wieku została zupełnie zlikwidowana (Frolík, Vepřeková 2011).

5. Polička (powiat Svitavy)

Miasto Polička, położone na granicy Czech i Moraw, aż do 1991 roku nie było przedmiotem badań archeologicznych (Ryc. 1: 5). Jego początki znane są ze źródeł pisanych. Miasto zostało założone na „surowym korzeniu” przez króla Przemysła Otakara II w roku 1265. Od 1305 roku stanowiło wiano królowych czeskich. Charakteryzuje się bardzo dobrze zachowanymi fortyfikacjami miejskimi, datowanymi na 2. połowę XIV w. Pomimo tego ich wygląd z początkowej fazy funkcjonowania miasta nie był znany. Z tego względu w 1991 roku przeprowadzone zostały sondażowe badania archeologiczne w południowej części miasta, mające na celu po raz pierwszy potwierdzenie egzystencji i przebiegu międzymurza, które na tym odcinku zanikło. Jako ślady najstarszej ludzkiej działalności odkryto wał o zachowanej grubości do 1,1 m i zarejestrowanej szerokości do 5 m (Ryc. 8). W jego koronie został wycięty żłobek (szerokości 0,3 m, głębokości 0,4 m). Kolejny etap stratygraficzny, który udało się wydzielić, tworzyło pogłębienie wykopu pod miejskie mury obronne wzdłuż wewnętrznej strony nasypu i warstwa budowlana ze śladami zaprawy. Wówczas w nasyp wału zostało wbudowane międzymurze.

Wał ze żłobkiem po palisadzie reprezentuje najstarszą fazę miejskiej fortyfikacji. Niestety nie wiemy, czy przed wałem znajdowała się także fosa. W tym miejscu znana jest fosa, ale związana z umocnieniami z XIV wieku. Możliwe jednak, że powstała ona wskutek wybrania ziemi na budowę wału. Nowe kamienne mury obronne zostały zbudowane po wewnętrznej stronie prowizorycznego umocnienia, tak aby przez cały czas budowy miasto nie straciło zdolności obronnych. Wał przestał pełnić swoją funkcję po wybudowaniu międzymurza (Frolík, Sigl 1992; 1995).

6. Skuteč (powiat Chrudim)

Miasto Skuteč położone jest w południowej części regionu chrudimskiego w Górach Żelaznych (Železných horách) (Ryc. 1: 6). Chodzi o obszar, który został skolonizowany dopiero w XII w. Niestety nie są znane ślady starszego średniowiecznego osadnictwa. Najstarszym centrum regionu nie był Skuteč, ale sąsiednia (dzisiaj bardzo mała) wieś Lažany z kościołem św. Wacława. Kościół został wybudowany już gdzieś w starszej części XIII wieku i był otoczony niewielkimi rozproszonymi osadami (Frolík 2007a).

Po raz pierwszy Skuteč pojawił się w źródłach pisanych w roku 1289 jako majątek króla Wacława II. Lokowany był prawdopodobnie trochę wcześniej. Osią miasta stał się mały ciek wodny, który przepływał wzdłuż trasy głównej ulicy dojazdowej, a następnie wiódł przez wielki, w przybliżeniu prostokątny rynek. Po przeciwnej stronie rynku opuszczał ulicę, prowadzącą do niego z kierunku odwrotnego. W dalszej części miasto nie było podzielone, zabudowa rozłożyła się wokół rynku i wzdłuż dojazdowych dróg do niego. Działki domów sięgały aż do jego wyznaczonych granic. Miasto nie było obwarowane, ani nie zachowały się ślady bram, które niekiedy wyznaczały granice arealów miejskich fortyfikacji. Swoim rozmiarem Skuteč nie różni się od innych tak samo datowanych założeń miejskich i powstał przypuszczalnie w wyniku jakiegoś znaczącego projektu założycielskiego (Ryc. 1: 7).

W południowo-zachodnim narożniku rynku zostało wydzielone miejsce pod kościół farny, na obszarze dominującym z punktu widzenia arealu miejskiego. Badania archeologiczne dotyczyły właśnie kościoła farnego Wniebowzięcia Panny Marii. Według badań historyczno-architektonicznych budowla sakralna powstała w jednym etapie przed połową XIV wieku (najstarsza pisemna wzmianka pochodzi z roku 1349). Wykopaliszka archeologiczne to datowanie potwierdziły. Zdziwiająco jednak nie uzyskano dowodów istnienia starszej budowli kościelnej, której można by oczekiwać w mieście założonym w XIII wieku. Nie potwierdzono nawet obecności pochówków starszych niż stojący kościół albo śladów innego wykorzystania przestrzeni. Wydaje się zatem, że miejsce, na którym stoi kościół, nie było użytkowane przez kilka dziesięcioleci po założeniu miasta. Nasuwa się wyjaśnienie, że kościół farny został wybudowany w pewnym odstępie czasu od założenia miasta. Niestety przyczyna takiego nietypowego rozwoju nie jest jasna. Pisemne wzmianki informują, że gdzieś pomiędzy latami 1289 i 1349 Skuteč przeszedł do rąk szlacheckich i stał się miastem feudalnym. Funkcję kościoła farnego w mieście prawdopodobnie wciąż pełnił kościół św. Wacława w niedalekich Lažanech (Frolík 2011).

7. Hrochův Týnec (powiat Chrudim)

Miasteczko Hrochův Týnec zlokalizowane jest na lewym brzegu rzeki Novohradky u jej zbiegu z potokiem Ležák, około 7 km na wschód od miasta Chrudim. Położone jest w miejscu, gdzie przechodziło główne połącze-

nie między Czechami i Morawami – tzw. Trstenicki szlak. Najstarsze dowody stałej obecności człowieka pochodzą z IX–X w. Wszystkie cztery stanowiska spoza obszaru zabudowanego datowane są materiałem ceramicznym na XI–XII w. Od XIII stulecia Hrochův Týnec pojawia się w źródłach pisanych. W latach 1265 i 1271 jako świadek na dokumentach pojawia się Zumrak z Týnce. W 1293 r. wspomina się o Eliášu z Týnce. Hrochův Týnec stał się centrum niewielkiego majątku. W roku 1349 funkcjonował w Hrochově Týnci kościół (dziś pod wezwaniem św. Marcina). Kościół ten jest usytuowany na wyniesieniu u zbiegu wcześniej wymienionych cieków wodnych (Ryc. 10).

Badania archeologiczne koło kościoła z 2009 roku pokazały, że wyniesienie zostało osiedlone już w 2. połowie XI w. Można przypuszczać, że w tym samym czasie zaczął także funkcjonować cmentarz, czego świadectwem może być grób z denarem z czasów panowania króla Vratislava II (1061–1092, król 1085–1092). Możliwe zatem, że już w tej dobie stał tutaj kościół. W ciągu XIII w. tempo osadnictwa na wyniesieniu nabrało intensywności. Dowodem na potwierdzenie tej tezy są liczne znaleziska fragmentów ceramiki. Natomiast na wschód od kościoła prawdopodobnie powstała siedziba właściciela Hrochova Týnce. Zbudowana została na miejscu zanikłej kaplicy Matki Bożej i jej krużganków. Budowla miała częściowo okrągły zarys, odpowiadający lekko ufortyfikowanej siedzibie, w staroczeskim języku określanej jako „týn“ (tyn – mur, ogrodzenie). Kaplica została zburzona w XIX w., a część wyniesienia na którym stała zniszczono bez badań archeologicznych w latach 80. ubiegłego stulecia. Niewątpliwie w tym samym czasie miała miejsce zmiana struktury osadniczej. Niewielkie okoliczne osady zanikły, a centralna część osiedla z kościołem oraz siedzibą właściciela została przeniesiona na zachodnią i południową część podnóża wyniesienia. Zyskała ona formę miasteczka regularnie rozplanowanego wzdłuż drogi, która prowadziła i prowadzi przez Hrochův Týnec od miasta Chrudim na Morawy. Zadaniem postawionym przed kolejnymi badaniami archeologicznymi będzie potwierdzenie chronologii tego procesu.

Dalszy rozwój wyniesienia cechują rozległe terenowe modyfikacje, podnoszące poziom w przybliżeniu o 0,8 m. Działanie to niewątpliwie związane było z przebudową (podwyższeniem?) kościoła św. Marcina. W źródłach pisanych taka przebudowa nie jest wzmiankowana, znaleziska archeologiczne datują ją na XV w. lub czasy późniejsze. Następną rozległą ingerencją, po raz kolejny podnoszącą poziom terenu o 0,5–0,6 m, miała miejsce w XVIII w. i ponownie łączyła się z przebudową kościoła do formy, w której znamy go obecnie (Frolík, Musil 2011).

8. Luže (powiat Chrudim)

Luže jest małym miastem usytuowanym na południowo-wschodnim skraju średniowiecznego regionu chrudimskiego i jednocześnie na pograniczu tzw. starego obszaru osadniczego nieprzerwanie zasiedlonego w pradziejach

oraz przedgórze Gór Żelaznych w tej części zasiedlonego dopiero od XII w. (Ryc. 1: 8). W średniowieczu Luže stanowiło centrum majątku niedalekiego zamku Košumberk (po raz pierwszy wspomnianego w 1318 r.). Badania archeologiczne potwierdziły, że zamek funkcjonował już od 2. połowy XIII w. i nawiązywał do starszej siedziby o nieznanym wyglądzie; Frolík, Sigl 2002). W centrum miasteczka dotychczas nie zarejestrowano znalezisk archeologicznych, pojedyncze fragmenty ceramiki z pola w okolicy wskazują początki osadnictwa tylko ogólnie na XII i XIII w. Miasteczko było założone na regularnym planie zapewne około roku 1300. Pewien obraz dawnego rozwoju ukazuje niezwykle plan miasta składający się jakby z dwóch części (np. na mapie katastru gruntowego z roku 1839)(Ryc. 11). Jedną z nich (północną) stanowi zabudowa z widełkowato rozszerzającym się majdanem. Na jej południowej stronie stoi kościół farny św. Bartłomieja (po raz pierwszy udokumentowany w roku 1349). Południowa część planu ma regularny (miejski) rozkład z kwadratowym rynkiem. Położona jest na opadającym terenie i ściśle wiąże się z częścią północną z rozwidlającym się majdanem. Ze środka wychodzą główne ulice, kolejne zaś z narożników rynku. Rozplanowanie miasta wskazuje, że starsza jest część z rozwidlającym się majdanem. Dwudzielność zarysu znalazła odbicie także w źródłach pisanych, część z rozwidlającym się majdanem w 1349 r. nosiła nazwę Kamenice, część z kwadratowym rynkiem Luže. Różne nazewnictwo jest odbiciem tego, że każda część miała innego pana feudalnego. Ta wyjątkowa sytuacja spowodowała, że w jednej miejscowości trudno jest przeprowadzić linię graniczną. Przyczyniła się również do tego, że miasteczko co najmniej do roku 1558 należało do dwóch majątków, które jednak musiały dzielić się jedną plebanią (Frolík 2010).

Badania archeologiczne miast we wschodnich Czechach i we wschodniej części środkowych Czech przyniosły w ostatnich dwudziestu latach ważne informacje dotyczące procesu zakładania miast, ich wyglądu, ewolucji domów miejskich oraz rozwoju miejskich fortyfikacji. Pomimo wielkiego wysiłku włożonego w proces poznawczy, jak dotąd, jego poziom pozostaje nierównomierny. Uzupełnienie luk w tej wiedzy będzie zadaniem postawionym przed kolejnymi wykopaliskami archeologicznymi.

